

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

1. The Collection of the Long Discourses -
Subcommentaries (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)

1. Subcommentary on the Chapter on the Aggregate of Morality
(1. Sīlakkhandhavaggaṭīkā)
2. Commentary on the Discourse on the Fruits of the Ascetic Life
(2. Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā)

PaliVerse

1.The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries

1. Subcommentary on the Chapter on the Aggregate of Morality

2. Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā

Rājāmaccaḥkathāvaṇṇanā

150. Rājagaheti ettha duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitanti rājagahanti āha “mandhātu...pe... vuccatī”ti. Tattha mahāgovindena mahāsattena pariggahitaṃ reṇuādīhi rājūhi pariggahitameva hotīti mahāgovindaggahaṇaṃ. Mahāgovindoti mahānubhāvo eko purātano rājāti keci. Pariggahitattāti rājadhānībhāvena pariggahitattā. Pakāreti nagaramāpanena raññā kāritasabbasehattā rājagahaṃ, gijjhakūṭādīhi parikkhattattā pabbatarājehi parikkhattagehasadisanti rājagahaṃ, sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehanti pi rājagahaṃ, saṃvihitārakkhatāya anattābhābhāvena upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gehabhūtantipi rājagahaṃ, rājūhi disvā sammā paṭiṭṭhāpitattā tesāṃ gahaṃ gehabhūtantipi rājagahaṃ, āramāraṇeyyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati, pariggayhatīti vā rājagahanti edise pakāre so padeso ṭhānavisesabhāvena ulārasattaparibhogoti āha “taṃ paneta”ntiādi. Tesanti yakkhānaṃ. Vasanavananti āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ.

Avisesenāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati”, “paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati, “mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati”, “sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim samāpajjitvā viharati”tiādisu viya saddantarasaṃnidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Iriyāya kāyikakiriyāya pavattanūpāyabhāvato pathoti iriyāpatho. Ṭhānādīnañhi gatinivatti ādiavattāhi vinā na kañci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Viharati pavattati etena, viharāṇaṇcāti vihāro, dibbabhāvāvaho vihāro dibbavihāro, mahaggatajjhānāni. Nettiyaṃ pana “catasso āruppasamāpattiyo āneñjā vihārā”ti vuttaṃ. Taṃ tāsāṃ mettājjhānādīnaṃ brahmavihārātā viya bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Aṭṭhakathāsu pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā” tveva vuttā. Hitūpasamhārādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā viharāti brahmavihārā, mettājjhānādīkā. Anaññasādhāraṇattā ariyānaṃ viharāti ariyavihārā, catassopi phalasamāpattiyo. Samaṅgiparidīpananti samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. Iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ itaravihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato, iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā. Viharatīti ettha vi-saddo vicchedatthajotano, haratīti neti, pavattetīti attho. Tattha kassa kena vicchindanaṃ, kathaṃ kassa pavattananti antolīnaṃ codanaṃ sandhāyāha “so hī”tiādi.

Gocaragāmadassanattāṃ “rājagahe”ti vatvā buddhānaṃ anurūpanivāsanaṭṭhānadassanattāṃ “ambavane”ti vuttanti āha “idamassā”tiādi. Etanti etaṃ “rājagahe”ti bhumavacanaṃ samīpatthe “gaṅgāya gāvo caranti, kūpe

gaggakula’’nti ca yathā. Kumārena bhatoti kumārabhato, so eva komārabhacco yathā bhisaggameva bhesajjaṃ. Dosābhisannanti vātapittādivasena ussannadosaṃ. Virecetvāti dosapakopato vivecetvā.

Aḍḍhateḷasaḥīti aḍḍhena terasahi aḍḍhaterasahi bhikkhusatehi. Tāni pana paññāsāya ūnāni terasabhikkhusatāni hontīti āha ‘‘aḍḍhasatenā’’tiādi.

Rājatīti dibbati, sobhatīti attho. Rañjetīti rameti. Raññoti pitu bimbisārarañño. Sāsanaṭṭhena hiṃsanaṭṭhena sattū.

Bhāriyeti garuke aññesaṃ asakkuṇeyye vā. Suvaṇṇasatthakenāti suvaṇṇamayena satthakena. Ayomayañhi rañño sarīraṃ upanetuṃ ayuttanti vadati. Suvaṇṇasatthakenāti vā suvaṇṇaparikkhatena satthakena bāhuṃ phālāpetvāti sirāvedhavasena bāhuṃ phalāpetvā udakena sambhinditvā pāyesi kevalassa lohitassa gabbhinittiyā dujjīrabhāvato. Dhurāti dhurabhūtā, gaṇassa, dhorayhāti attho. Dhuraṃ nīharāmīti gaṇadhuraṃ gaṇabandhiyaṃ nibbattemi. ‘‘Pubbe kho’’tiādi khandhakapāḷi eva.

Potthaniyanti churikaṃ, yaṃ ‘‘nakhara’’ntipi vuccati. Divā divassāti divassapi divā, majjhanhikavelāyanti attho.

Tassā sarīraṃ lehitvā yāpeti attūpakkamena maraṇaṃ na yuttanti. Na hi ariyasāvakā attānaṃ vinipātentīti. Maggaphalasukhenāti maggaphalasukhāvahena sotāpattimaggaphalasukhūpasañhitena caṅkamaṃ yāpeti. Cetiyaṅgaṇeti gandhapupphādīhi pūjanaṭṭhānabhūte cetiyaṅgaṇe. Nisajjanatthāyāti bhikkhusaṅghanisīdanatthāya. Cātumahārājikadevaloke...pe... yakkho hutvā nibbatti tattha bahulaṃ nibbattapubbatāya ciraparicitanikantivasena.

Khobhetvāti puttasinghassa balavabhāvato, saḥajātāpīti vegassa ca savipphāratāya taṃsamutṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloḷetvā. Tenāha ‘‘aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsī’’ti. Pituguṇanti pitu attani singhaguṇaṃ. Muñcāpetvāti ettha iti-saddo pakārattho, tena ‘‘abhimārapurisaṃ pesanādippakārenā’’ti vutte eva pakāre paccāmasati. Vitthārakathānāyoti ajātasattupāsādanādivasena vitthārato vattabbāya kathāya nayamattaṃ. Kasmā panettha vitthāranayā kathā na vuttāti āha ‘‘āgatattā pana sabbaṃ na vutta’’nti.

Kosalaraññoti mahākosalarañño. Paṇḍitādhivacananti paṇḍitavevacanaṃ. Vidantīti jānanti. Vedena ñāṇena karaṇabhūtena īhati pavattatīti vedehi.

Etthāti etasmiṃ divase. Anasanena vāti vā-saddo aniyamattho, tena ekaccamanoduccaritadussīlādīni saṅgaṇhāti. Tathā hi gopālakūposatho abhijjhāsaḥagatacittassa vasena vutto, nigaṇṭhuposatho mosavajjādivasena. Yathāha ‘‘so tena abhijjhāsaḥagatena cetasā divasaṃ atināmetī’’ti, ‘‘iti yasmiṃ samaye sacce samādapetabbā, musāvāde tasmīṃ samaye samādapentī’’ti ca ādi. Etthāti uposathasaddo. Atthuddhāroti vattabbaatthānaṃ uddhāraṇaṃ.

Nanu ca atthamattaṃ pati saddā abhinivisanti na ekena saddena aneke atthā abhidhiyanti? Saccamattaṃ saddavisese apekkhite, tesaṃ pana atthānaṃ uposathasaddavacanīyatā sāmāññaṃ upādāya vuccamāno ayaṃ vicāro uposathasaddassa atthuddhāroti vutto. Heṭṭhā ‘‘evaṃ me suta’’ntiādisu āgate atthuddhārepi eseva nayo. Kāmañca pātimokkhuḍḍesādivisayopi uposathasaddo sāmāññarūpo eva visesasaddassa avācakabhāvato, tādisaṃ pana sāmāññaṃ

anādiyitvā ayamattho vuttoti veditabbaṃ. Sīlasuddhivasena upetehi samaggehi vasīyati anuṭṭhīyatīti uposatho, pātimokkhuddeso. Samādānavasena adhiṭṭhānavasena vā upecca ariyavāsādiatthaṃ vasitabbato uposatho, sīlaṃ. Anasanādivasena upecca vasitabbato anuvāsitabbato uposatho. Upavāsoti samādānaṃ. Uposathakulabhūtatāya navamahatthinikāyapariyāpanne hatthināge kiñci kiriyaṃ anapekkhitvā rūḷhivasena samaññāmatthaṃ uposathoti āha “uposatho nāgarājātiādīsu paññattī”ti. Divase pana uposathasaddappavatti aṭṭhakathāyaṃ vuttā eva. Suddhassa ve sadā phaggūti ettha pana suddhassāti sabbaso kilesamalābhāvena suddhassa. Vetī nipātamattaṃ. Vetī vā byattanti attho. Sadā phaggūti niccakālampi phagguṇanakkhattameva. Yassa hi phagguṇamāse uttaraphagguṇadivase titthanhānaṃ karontassa saṃvaccharikapāpapavāhanaṃ hotīti laddhi, taṃ tato vivecetum idaṃ bhagavatā vuttaṃ. Suddhassuposatho sadāti yathāvuttasuddhiyā suddhassa uposathaṅgāni vatasamādānāni ca asamādiyatopi niccaṃ uposatho, uposathavāso evāti attho. Pañcadasannaṃ tithīnaṃ pūraṇavasena pannaraso.

Bahuso, atisayato vā kumudāni ettha santīti kumudavatī, tissaṃ kumudavatiyā. Catunnaṃ māsānaṃ pāripūribhūtāti cātumāsī. Sā eva pāliyaṃ cātumāsiniṭi vuttāti āha “idha pana cātumāsiniṭi vuccatī”ti. Tadā kattikamāsassa puṇṇatāya māsapuṇṇatā. Vassānassa utuno puṇṇatāya utupuṇṇatā. Kattikamāsalakkhitassa saṃvaccharassa puṇṇatāya saṃvaccharapuṇṇatā. “Mā” iti cando vuccati tassa gatiyā divasassa minitabbato. Ettha puṇṇoti etissā rattiyā sabbakalāpāripūriyā puṇṇo. Tadā hi cando sabbaso paripuṇṇo hutvā dissati. Ettha ca “tadahuposathe pannarase”ti padāni divasavasena vuttāni, “komudiyā”tiādīni rattivasena.

Rājāmaccaparivutoti rājakulasamudāgatehi amaccehi parivuto. Atha vā anuyuttakarājūhi ceva amaccehi ca parivuto. Caturupakkilesāti abbhā mahikā dhūmarajo rāhūti imehi catūhi upakkilesehi. Sanniṭṭhānaṃ kataṃ aṭṭhakathāyaṃ.

Pītivacananti pītisamuṭṭhānaṃ vacanaṃ. Yañhi vacanaṃ paṭiggāhakanirapekkhaṃ kevalaṃ uḷārāya pītiyā vasena sarasato sahasāva mukhato niccharati, taṃ idha “udāna”nti adhippettaṃ. Tenāha “yaṃ pītivacanaṃ hadayaṃ gahetum na sakkotī”tiādi.

Dosehi itā gatā apagatāti dosinā ta-kārassa na-kāraṃ katvā yathā “kilese jito vijitāvīti jino”ti. Anīya-saddo kattuutthe veditabboti āha “manaṃ ramayatī”ti “ramaṇīyā”ti yathā “niyyānikā dhammā”ti. Juṇhavasena rattiyā surūpatāti āha “vuttadosavimuttāyā”tiādi. Tattha abbhādayo vuttadosā, tabbigameneva cassā dassanīyatā, tena, utusampattiyā ca pāsādikatā veditabbā. Lakkhaṇaṃ bhavītuṃ yuttāti etissā rattiyā yutto divaso māso utu saṃvaccharoti evaṃ divasamāsautusaṃvaccharānaṃ sallakkhaṇaṃ bhavītuṃ yuttā lakkhaṇā, lakkhaṇīyāti attho.

“Yaṃ no payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā”ti vuttattā “samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā”ti ettha paramatthasamaṇo ca paramatthabrāhmaṇo ca adhippetto, na pabbajjāmattasamaṇo, na jātimattabrāhmaṇo cāti āha “samitapāpatāya samaṇaṃ. Bāhitapāpatāya brāhmaṇa”nti. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ, ekavacane vā vattabbe bahuvacanaṃ vacanabyatayo. Aṭṭhakathāyaṃ pana ekavacanavaseneva byatayo dassito. Attani, garuṭṭhāniye ca ekasmimpi bahuvacanappayogo nirūḷhoti. Sabbenapīti “ramaṇīyā vatā”tiādīnā sabbena vacanena. Obhāsanimittakammanti

obhāsabhūtanimittakammaṃ paribyaṭṭaṃ nimittakaraṇanti attho. Devadatto cāti. Ca-saddo attūpanayane, tena yathā rājā ajātasattu attano pitu ariyasāvakassa satthuupaṭṭhākassa ghātanena mahāparādhō, evaṃ bhagavato mahāanattakarassa devadattassa avassayabhāvena pīti imamatthaṃ upaneti. Tassa piṭṭhichāyāyāti tassa jīvakassa piṭṭhiapassayena, taṃ pamukhaṃ katvā taṃ apassāyāti attho. Vikkhepapacchedanattanti bhāvinīyā attano kathāya uppajjanakavikkhepanassa pacchindanattam, anuppattiatthanti adhippāyo. Tenāha “tassaṃ hī”tiādi.

151. “So kirā”tiādi porāṇaṭṭhakathāya āgatanayo. Eseva nayo parato makkhalipadanibbacanepi. Upasaṅkamantīti upagatā. Tadeva pabbajjaṃ aggaheṣīti tadeva naggarūpaṃ pabbajjaṃ katvā gaṇhi.

Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅghoti pabbajitasamūhatāmattena saṅgho, na niyyānikadiṭṭhisuvisuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti adhippāyo. Assa atthīti assa satthupaṭiñṇassa parivārabhūto atthi. Sjevāti pabbajitasamūhasaṅkhātova. Keci pana “pabbajitasamūhavasena saṅghī, gahaṭṭhasamūhavasena gaṇī”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ gaṇe eva loke saṅgha-saddassa nirūḷhattā.

Ācārasikkhāpanavasenāti acelaka vatacarīyādiācārasikkhāpanavasena. Pākaṭoti saṅghīādibhāvena pakāsito. “Appiccho”ti vatvā tattha labbhamānaṃ appicchattaṃ dassetuṃ “appicchataya vatthampi na nivāseti”ti vuttaṃ. Na hi tasmim sāsānike viya santaguṇanigūhaṇalakkhaṇā appicchata labbhatīti. Yasoti kittisaddo. “Taranti etena saṃsārogha”nti evaṃ sammatattā titthaṃ vuccati laddhīti āha “titthakaroti laddhikaro”ti. Sādhusammattoti “sādhū”ti sammato, na sādhūhi sammattoti āha “ayaṃ sādhū”tiādi. “Imāni me vatasamādānāni ettakaṃ kālaṃ suciṇāni”ti pabbajitato paṭṭhāya atikkantā bahū rattiyo jānātīti rattaññū. Tā panassa rattiyo cirakālabhūtāti katvā ciraṃ pabbajitassa assāti cirapabbajito. Tattha cirapabbajitatāgahaṇena buddhisīlataṃ dasseti, rattaññutāgahaṇena tattha sampajānataṃ. Addhānanti dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha “dve tayo rājaparivaṭṭe”ti, dvinnam tiṇṇam rājūnam rajjaṃ anusāsanapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagato”ti vatvā kataṃ vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti āha “pacchimavayaṃ anuppatto”ti. Ubhayanti “addhagato, vayoanuppatto”ti padadvayaṃ.

Pubbe pitarā saddhiṃ satthu santikaṃ gantvā desanāya sutapubbataṃ sandhāyāha “jhānābhīñṇādi...pe... sotukāmo”ti. Dassanenāti na dassanamattaṃ, disvā pana tena saddhiṃ ālāpasallāpaṃ katvā tato akiriyaṇaṃ sutvā tesam anattamano ahosi. Guṇakathāyāti abhūtaguṇakathāya. Tenāha “suṭṭhutaraṃ anattamano hutvā”ti. Yadi anattamano, kasmā tuṇhī ahoṣīti āha “anattamano samānopī”tiādi.

152. Gosālāyāti evaṃ nāmake gāme. Vassānakāle gunnaṃ tiṭṭhanasālāti eke.

153. Paṭikiṭṭhataranti nihīnataraṃ. Tantāvutānīti tante pasāretvā vītāni. “Sīte sīto”tiādinā chahākārehi tassa nihīnassa nihīnatarataṃ dasseti.

154. Vaccaṃ katvāpīti pi-saddena bhojanaṃ bhuñjitvāpi kenaci asucinā makkhito pīti imamatthaṃ sampiṇḍeti. Vālikathūpaṃ katvāti vattavasena vālikāya thūpaṃ katvā.

156. Palibuddhanakilesoti saṃsāre palibuddhanakicco rāgādikilesa khattavattuputtadārādivisayo.

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. Na yathādhīppāyaṃ vattatīti katvā vuttaṃ “anatto vata me”ti. Jīvakaṃ mama adhippāyassa maddanasadiso, tasmā taṃ pucchitvā kathāpanena mama adhippāyo pūretabboti ayamettha rañño ajjhāsayoti dassento “hatthimhi nu kho panā”tiādimāha. Kiṃ tuṇhīti kiṃ kāraṇā tuṇhī, kiṃ taṃ kāraṇaṃ, yena tuvaṃ tuṇhīti vuttaṃ hoti. Tenāha “kena kāraṇena tuṇhī”ti.

Kāmaṃ sabbāpi tathāgatassa paṭipatti anaññasādhāraṇā acchariyaabbhutarūpā ca, tathāpi gabbhokkanti-abhijātiabhinikkhamanaabhisambodhidhammacakkappavattana-yamakapāṭihāriyadevorohaṇāni sadevake loke ativiya supākaṭāni, na sakkā kenaci paṭibāhitunti tāniyevettha uddhaṭāni. Itthambhūtākhyānattheti itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃ kathanatthe. Upayogavacananti. “Abbhuggato”ti ettha abhīti upasaggo itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato “taṃ kho pana bhagavanta”nti idaṃ sāmīatthe upayogavacanaṃ, tenāha “tassa kho pana bhagavatoti attho”ti. Kalyāṇaguṇasamannāgatoti kalyāṇehi guṇehi yutto, taṃ nissito tabbisayatāyāti adhippāyo. Setṭhoti etthāpi eseva nayo. Kittetabbato kitti, sā eva saddanīyato saddoti āha “kittisaddoti kittiyevā”ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo thutighoso. Anaññasādhāraṇaguṇe ārabba pavattatā sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā abhibhavitvā uggato.

So bhagavāti yo so samatiṃ sapāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke “bhagavā”ti sabbattha patthaṭakittisaddo, so bhagavā. “Bhagavā”ti ca idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti netāṃ nāmaṃ mātaraṃ kata”ntiādi. Parato pana bhagavāti guṇakittanaṃ.

Yathā kammaṭṭhānikena “araha”ntiādīsu navaṭṭhānesu paccekaṃ iti-saddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ buddhaguṇasaṅkittakenāpīti dassento “itipi arahaṃ, itipi sammāsambuddho...pe... itipi bhagavā”ti āha. “Itipetaṃ abhūtaṃ, itipetaṃ ataccha”ntiādīsu viya idha iti-saddo āsannapaccakkhakaṇattho, pi-saddo sampiṇḍanattho, tena ca tesāṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito. Tāni ca saṅkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṅkittetabbānīti dassento “iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti”ti āha. Evañhi nirūpetvā kittente yassa saṅkitteti, tassa bhagavati ativiya abhippasādo hoti. Ārakattāti suvidūrattā. Arīnanti kilesārīnaṃ. Arānanti saṃsāracakkassa arānaṃ. Hatattāti vihatattā. Paccayādīnanti cīvarādipaccayānañceva pūjāvisesānañca. Tatoti visuddhimaggato. Yathā ca visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanatopi nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Yasmā jīvako bahuso satthusantike buddhaguṇe sutvā ṭhito, diṭṭhasaccatāya ca satthusāsane vigatakaṭṭhānaṃ vesārajappatto, tasmā āha “jīvako panā”tiādi. Pañcavaṇṇāyāti khuddikādivasena pañcappakārāya. Nirantaraṃ phuṭaṃ ahosi katādhikārabhāvato. Kammantarāyavasena hissa rañño guṇasārīraṃ khatupahataṃ ahosi.

158. “Uttama”nti vatvā na kevalaṃ setṭhabhāvo evettha kāraṇaṃ, atha kho appasaddatāpi kāraṇanti dassetuṃ “assayānarathayānāni”tiādi vuttaṃ. Hatthiyānesu nibbisevanameva gaṇhanto hatthiniyova kappāpesi. Rañño

āsaṅkānivattanatthaṃ āsannacārībhāvena tattha itthiyova nisajjāpitā. Rañño paresaṃ durupasaṅkamanabhāvadassanattthaṃ tā purisavesaṃ gāhāpetvā āvudhahatthā kāritā. Paṭivedesīti ñāpesi. Tadevāti gamanaṃ, agamanameva vā.

159. Mahañcāti karaṇatthe paccattavacananti āha “mahatācā”ti. Mahaccāti mahatīyā, liṅgavipallāsavasena vuttaṃ, mahantenāti vuttaṃ hoti. Tenāha “rājānubhāvenā”ti “dvinnāṃ mahāraṭṭhānaṃ issariyasirī”ti aṅgamagadharatṭhānaṃ ādhipaccamāha. Āsattakhaggānīti aṃse olambanavasena sannaddhaasīni. Kulabhogaissariyādivasena mahatī mattā etesanti mahāmattā, mahānubhāvā rājapurisā. Vijjādhataruṇā viyāti vijjādharakumārā viya. Raṭṭhiyaputtāti bhojaputtā. Hatthighaṭāti hatthisamūhā. Aññaṃaññaṃsaṅghaṭṭanāti avicchēdavasena gamanena aññaṃaññasambandhā.

Cittutrāso sayāṃ bhāyanaṭṭhena bhayaṃ yathā tathā bhāyatīti katvā. Ñāṇaṃ bhāyitabbe eva vatthusmiṃ bhayato upaṭṭhite “bhāyitabbamida”nti bhayato tīraṇato bhayaṃ. Tenevāha “bhayatupaṭṭhānaññaṃ pana bhāyati nabhāyatīti? Na bhāyati. Tañhi atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissantīti tīraṇamattameva hotī”ti. Ārammaṇaṃ bhāyati etasmāti bhayaṃ. Otappaṃ pāpato bhāyati etenāti bhayaṃ. Bhayānakanti bhāyanākāro. Bhayanti ñāṇabhayaṃ. Saṃveganti sahotappaññaṃ santāsanti sabbaso ubbijjanaṃ. Bhāyitabbatṭhena bhayaṃ bhīmabhāvena bheravanti bhayabheravaṃ, bhītabbavatthu. Tenāha “āgacchatī”ti.

Bhīruṃ pasaṃsantīti pāpato bhāyanato uttasanato bhīruṃ pasaṃsanti paṇḍitā. Na hi tattha sūranti tasmīṃ pāpakaraṇe sūraṃ pagabbhadhaṃsinaṃ na hi pasaṃsanti. Tenāha “bhayā hi santo na karonti pāpa”nti. Tattha bhayāti pāputrāsato, ottappahetūti attho. Sarīracalananti bhayavasenasarīrasaṃkampo. Eketi uttaravihāravāsino. “Rājagahe”tiādi tesāṃ adhippāyavivaraṇaṃ. Kāmaṃ vayatulyo “vayasso”ti vuccati, rūḷhireso, yo koci pana sahāyo vayasso, tasmā vayassābhilāpoti sahāyābhilāpo. Na vippalambhesīti na visaṃvādesi. Vinasseyyāti cittavighātena vihaññeyya.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. Bhagavato tejoti buddhānubhāvo. Rañño sarīraṃ phari yathā taṃ soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa bhagavato santikaṃ gacchantassa antovanasaṇḍagatassa. Eketi uttaravihāravāsino.

161. Yena, tenāti ca bhummatthe karaṇavacananti āha “yattha bhagavā, tattha gato”ti. Tadā tasmīṃ bhikkhusaṅhe tuṇhībhāvassa anavasesato byāpibhāvaṃ dassetuṃ “tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta”nti vuttanti āha “yato yato...pe... mevāti attho”ti. Hatthassa kukatattā asaṃyamo asampajaññakiriyā hatthakukkuccanti veditabbo. Vā-saddo avuttavikappattho, tena tadañño asaṃyamabhāvo vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ. Tattha pana cakkhuasaṃyamo sabbapaṭṭhāmo, dunnivāro cāti tadabhāvaṃ dassetuṃ “sabbālaṅkārapaṭimaṇḍita”ntiādi vuttaṃ. Kāyikavācasikena upasamena laddhena itaropi anumānato laddho eva hotīti āha “mānasikena cā”ti. Upasamanti saṃyamamaṃ, ācārasampattinti attho. Pañcaparivaṭṭeti pañcapurisaparivaṭṭe. Pañcahākārehīti “itṭhāniṭṭhe tādī”ti evaṃ ādinā āgatehi, pañcavidhaariyiddhisiddhehi ca pañcahi pakārehi. Tādīlakkaṇeti tādībhāve.

162. Na me pañhavissajjane bhāro atthīti satthu sabbattha appaṭihataññacāratādassanaṃ. Yadākaṅkhasīti na vadanti, kathaṃ pana vadantīti āha “sutvā vedissāmā”ti padesaññe ʈhitattā. Buddhā pana sabbaññupavāraṇaṃ pavārentīti sambandho. “Yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakāna”nti idaṃ “pucchāvuso yadākaṅkhasī”tiādīni suttapadāni pucchantānaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena āgatāni, taṃ dassanatthaṃ. “Pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti idaṃ āḷavakassa yakkhassa okāsakaraṇaṃ, sesāni narindādīnaṃ. Manasicchasīti manasā icchasi. Pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathāti bāvarissa saṃsayamaṃ manasā pucchavho. Tumhākaṃ pana sabbesaṃ yaṃ kiñci sabbasaṃsayamaṃ manasā, aññathā ca, yathā icchatha, tathā pucchavhoti adhippāyo.

Sādhurūpāti sādhusabhāvā. Dhammoti paveṇīdhammo. Vuddhanti sīlādīhi buddhippattaṃ, garunti attho. Esa bhāroti esa saṃsayūpacchedanasāṅkhāto bhāro, āgato bhāro avassaṃ āvahitabboti adhippāyo. Ñatvā sayanti parūpadesena vinā sayameva ñatvā.

Suciratenāti evaṃ nāmakena brāhmaṇena. Tagghāti ekaṃsena. Yathāpi kusalo tathāti yathā sabbadhammakusalo sabbavidū jānāti katheti, tathā ahamakkhissaṃ. Rājā ca kho taṃ yadi kāhati vā na vāti yo taṃ idha pucchitum pesesi, so rājānaṃ tayā pucchitaṃ karotu vā mā vā, ahaṃ pana te akkhissaṃ akkhissāmi, ācikkhissāmīti attho.

163. Sippanaṭṭhena sikkhitabbatāya ca sippameva sippāyatanaṃ jīvikāya kāraṇabhāvato. Seyyathidanti nipāto, tassa te katameti attho. Puthu sippāyatanānīti hi sādharmaṇato sippāni uddisitvā upari taṃtaṃsippūpajīvino niddiṭṭhā puggalādhiṭṭhānakathāya papañcaṃ pariharitum. Aññathā yathādhippetāni tāva sippāyatanāni dassetvā puna taṃtaṃsippūpajīvisu dassiyamānesu papañco siyāti. Tenāha “hatthārohā”tiādi.

Hatthiṃ ārohani, ārohāpayanti cāti hatthārohā. Yehi payogehi puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa taṃ payogaṃ vidhāyataṃ sabbesaṃ petesaṃ gahaṇaṃ. Tenāha “sabbepī”tiādi. Tattha hatthācariyā nāma ye hatthino hatthārohakānañca sikkhapakā. Hatthivejjā nāma hatthibhisakkā. Hatthimeṇḍā nāma hatthīnaṃ pādarakkhakā. Ādi-saddena hatthīnaṃ yavasādāyakādi ke saṅgaṇhāti. Assārohā rathikāti etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā rathikā. Ratharakkhā nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṃ gaṇhanti, gaṇhāpenti cāti dhanuggahā, issāsā dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha “dhanuācariyā issāsā”ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti celakāti āha “ye yuddhe jayadhajaṃ gahetvā purato gacchantī”ti. Yathā tathā ʈhite senike byūhakaraṇavasena tato calayanti uccālentīti calakā. Sakuṇagghiādayo viya maṃsapiṇḍaṃ parasenāsamūhaṃ sāhasikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā uppatitvā gacchantīti piṇḍadāyakā. Dutiyavikappe piṇḍe dayanti janasammadde uppatantā viya gacchantīti piṇḍadāyakāti attho veditabbo. Uggatuggatāti thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā uggāti attho. Pakkhandantīti attano vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenaṃ anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā mahānāgā viya mahānāgā. Ekantasūrāti ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. Sajālīkāti savammikā. Saraparittāṇacammanti cammaparisibbitaṃ khetṭakaṃ, cammamayaṃ vā phalakaṃ. Gharadāsayodhāti antojātayodhā.

Ālāraṃ vuccati mahānasam, tattha niyuttāti ālārikā, bhattakārā. Pūvikāti pūvasampādakā, ye pūvameva nānappakārato sampādetvā vikkiṇantā jīvanti. Kesanakhalikhanādivasena manussānaṃ alaṅkāraavidhiṃ kappenti saṃvidahantīti kappakā. Nhāpakāti cuṇṇavilepanādīhi malaharaṇavaṇṇasampādanavidhinā nhāpentīti nhāpakā. Navantādividhinā pavatto gaṇanagantho antarā chiddābhāvena acchiddakoti vuccati, taṃ gaṇanaṃ upanissāya jīvantaṃ acchiddakapāṭhakā. Hatthena adhippāyaviññāpanaṃ hatthamuddā hattha-saddo cettha tadekadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo. “Na bhuñjamāno sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipissāmī”tiādīsu viya, tasmā aṅgulisāṅkocanādinā gaṇanā hatthamuddāya gaṇanā. Cittakārādīnīti. Ādi-saddena bhamakārakoṭṭakalekhaka vilīvakārādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve. Sandiṭṭhikamevāti asamparāyikatāya sāmaṃ daṭṭhabbaṃ, sayam anubhavitabbaṃ attapaccakkhaṃ diṭṭhadhammikiṃ attho. Sukhitaṃ sukhappattaṃ. Uparīti devaloke. So hi manussalokato uparimo. Kammasa katattā nibbattanato tassa phalaṃ tassa aggisikhā viya hoti, tañca uddhaṃ devaloketi āha “uddhaṃ aggaṃ assā atthīti uddhaggikā”ti. Saggam arahatīti attano phalabhūtaṃ saggam arahati, tattha sā nibbattanārahoti attho. Sukhavipākāti iṭṭhavipākavipaccanīkā. Suṭṭhu aggeti ativiya uttame ulāre. Dakkhanti vaḍḍhanti etāyāti dakkhiṇā, pariccāgamayaṃ puññanti āha “dakkhiṇaṃ dāna”nti.

Maggo sāmāññaṃ samitapāpasamaṇabhāvoti katvā. Yasmā ayaṃ rājā pabbajitānaṃ dāsakassakādīnaṃ lokato abhivādanādilābho sandiṭṭhikaṃ sāmāññaṃ phalaṃ cintetvā “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā īdisamatthaṃ jānanto”ti vīmaṃsanto pūraṇādike pucchitvā tesam kathāya anārādhitacitto bhagavantampi tamatthaṃ pucchi, tasmā vuttaṃ “upari āgataṃ pana dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchati”ti.

Kaṇhapakkhanti yathāpucchite atthe labbhamānaṃ diṭṭhigatūpasāñhitaṃ saṃkilesapakkhaṃ. Sukkapakkhanti tabbidhuraṃ uparisuttāgataṃ vodānapakkhaṃ. Samaṇakolāhalanti samaṇakotūhalaṃ taṃtaṃsamaṇavādānaṃ aññaṃaññavirodhaṃ. Samaṇabhaṇḍananti teneva virodhena “evaṃvādīnaṃ tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ ayaṃ doso, evaṃvādīnaṃ ayaṃ doso”ti evaṃ taṃtaṃvādassa paribhāsaṃ. Rañño bhāraṃ karonto attano desanākosallenāti adhippāyo.

164. Paṇḍitapatirūpakānanti āmaṃ viya pakkānaṃ paṇḍitābhāsānaṃ.

Pūraṇakassapavādavaṇṇanā

165. Ekaṃ idāhanti ekāhaṃ. Idha-saddo cettha nipātamattaṃ, ekāhaṃ samayaṃ ticceva attho. Saritabbayuttanti anussaraṇānucchavikaṃ.

166. Sahatthā karontassāti sahattheneva karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. Hatthādīnīti hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanam vibādhananti āha “daṇḍena uppīlentassā”ti. Papañcasūdaniyaṃ “tajjentassa vā”ti attho vutto, idha pana tajjanaṃ paribhāsaṃ daṇḍeneva saṅgahetvā “daṇḍena uppīlentassa” icceva vuttaṃ. Sokaṃ sayam karontassāti parassa sokakāraṇam sayam karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. Parehīti attano vacanakarehi. Sayampi phandatoṭi parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. “Atipātāpayato”ti padaṃ suddhakattuatthe hetukattuatthe ca vattatīti āha “hanantassāpi hanāpentassāpi”ti. Kāraṇavasenaṃ kāraṇavasena.

Gharassa bhitti anto bahi ca sandhitā hutvā t̥hitā gharasandhi. Kiñcīpi asesetvā niravaseso lopo nillopo. Ekāgāre niyutto vilopo ekāgāriko. Parito sabbaso panthe hananaṃ paripantho. Pāpaṃ na karīyati pubbe asaññato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tasmā natthi pāpaṃ. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe paṭipajjantīti āha “sattā pana pāpaṃ karomāti evaṃ saññino hontī”ti. Evaṃ kirassa hoti - imesañhi sattānaṃ hiṃsādikiriyaṃ na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmīṃ vikopitepi na kiñci pāpanti. Khuranemināti nisitakhuramayanaṃ.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyena “dakkhiṇaṇca”tiādi vuttanti āha “dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā”tiādi. Mahāyāganti mahāvijitayaññasadiṣaṃ mahāyāgaṃ. Uposathakammena vāti uposathakammena ca. Dama-saddo hi indriyaṣaṃvarassa uposathasīlassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana “uposathakammenāti idaṃ indriyadamaṇassa viṣesaṃ, tasmā ‘uposathakammabhūtena indriyadamaṇena’”ti atthaṃ vadanti. Sīlasaṃyamenāti kāyikavācasikaṣaṃvarena. Saccavajjenāti saccavācāya, tassā viṣuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatābhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā “ekaṃ dhammaṃ atītassā”tiādi. Pavattīti yo “karotī”ti vuccati, tassa santāne phaluppattipaccayabhāvena uppatti. Sabbathāti “karoto”tiādinā vuttena sabbappakārena. Kiriyaṃeva paṭikkhipati, na raññā puṭṭhaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ byākarotīti adhippāyo. Idaṃ avadhāraṇaṃ vipākapaṭikkhepanivattanatthaṃ. Yo hi kammaṃ paṭikkhipati, tena atthato vipākopi paṭikkhitto eva nāma hoti. Tathā hi vakkhati “kammaṃ paṭibāhantenāpī”tiādi.

Paṭirājūhi anabhibhavanīyabhāvena viṣesato jitanti vijitaṃ, āṇāpavattideso. “Mā mayhaṃ vijite vasathā”ti apasādanā pabbajitassa viheṭṭhanā pabbājanāti katvā vuttaṃ “apasādetabbanti viheṭṭhetabba”nti. Uggaṇhanaṃ tena vuttassa atthassa “evameta”nti upadhāraṇaṃ sallakkhaṇaṃ, nikujjanaṃ tassa addhaniyabhāvāpādanavasena cittaṃ sandhāraṇaṃ. Tadubhayaṃ paṭikkhipanto āha “anuggaṇhanto anikujjanto”ti. Tenāha “sāravasena aggaṇhanto”tiādi.

Makkhaligosālavādavaṇṇanā

168. Ubhayenāti hetupaccayapaṭisedhanavacanena. Saṃkilesapaccayanti saṃkilissaṇassa malīnabhāvassa kāraṇaṃ. Visuddhipaccayanti saṅkilesato visuddhiyā vodāṇassa kāraṇaṃ. Attakāroti tena tena sattena attanā kātabbakammaṃ attanā nipphādetabbapayogo. Parakāraṇanti parassa vāhasā ijjanakapayojanaṃ. Tenāha “yenā”tiādi. Mahāsattanti antimabhavikaṃ mahābodhisattaṃ, paccekabodhisattassapi ettheva saṅgaho veditabbo. Manussasobhagayatanti manussesu subhagabhāvaṃ. Evanti vuttappakārena. Kammavādassa kiriyavādassa paṭikkhipanena “atthi bhikkhave kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipāka”ntiādi nayappavatte jinacakke pahāraṃ deti nāma. Natthi purisakāreti yathāvuttaattakāraparakārābhāvato eva sattānaṃ paccattapurisakāro nāma koci natthīti attho. Tenāha “yenā”tiādi. Natthi balanti sattānaṃ diṭṭhadhammikasaṃparāyikanibbānasampattiāvahaṃ balaṃ nāma kiñci natthi. Tenāha “yamhī”tiādi. Nidassanamattañcetaṃ, saṃkilesikampi cāyaṃ balaṃ paṭikkhipateva. Yadi vīriyādīni purisakāravevacanāni, kasmā viṣuṃ gahaṇanti āha “idaṃ no vīriyenā”tiādi. Saddatthato pana tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena balaṃ. Sūravīrabhāvāvahaṭṭhena vīriyaṃ. Tadeva daḷhabhāvato, porisadhuraṃ vahantena

pavattetabbato ca purisathāmo. Paraṃ paraṃ t̥hānaṃ akkamanappavattiyā purisaparakkamoti vuttoti veditabbaṃ.

Sattayogato rūpādīsu sattavisattatāya sattā. Pāṇanato assasanapassasanavasena pavattiyā pāṇā. Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha “ekindriyo”tiādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato “bhūtā”ti vuccantīti āha “aṇḍakosa...pe... vadatī”ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārentā viya vaḍḍhanato jīvā. Tenāha “sāliyavā”tiādi. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti avasā. Natthi nesaṃ balaṃ vīriyaṃ cāti abalā avīriyā. Niyatāti acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyāmo. Tattha tattha gamananti channaṃ abhijātinaṃ tāsū tāsū gatīsu upagamaṇaṃ samavāyena samāgamo. Sabhāvoyevāti yathā kaṇṭakassa tikhiṇatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassāpi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo ayaṃ sabbhāvo eva akittimoyeva. Tenāha “yena hī”tiādi. Chaḷābhijātiyo parato vitthāriyanti. “Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī”ti vadanto adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbaṃ na jānātīti ulliṅganto “aññā adukkhamasukhabhūmi natthīti dassetī”ti āha.

Pamukhayonīnanti manussatiracchānādīsu khattiyabrāhmaṇādisīhabyagghādivasena padhānayanīnaṃ. Saṭṭhisatānīti chasahassāni. “Pañca ca kammuno satānī”ti padassa atthadassanaṃ “pañcakammasatāni cā”ti. “Eseva nayo”ti iminā “kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpetī”ti imamevatthaṃ atidisati. Ettha ca “takkamattakenā”ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikkappanassa yaṃ kiñci attano parikkappaṃ sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesāṃ diṭṭhivatthusmiṃ viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. Kecīti uttaravihāravāsino. Te hi “pañca kammānīti cakkhusotaghānajivhākāyā imāni pañcindriyāni ‘pañca kammānī’ti paññāpentī”ti vadanti. Kammanti laddhīti oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. Manokammaṃ anoḷārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā. Dvaṭṭhipaṭipadāti “dvāsaṭṭhi paṭipadā”ti vattabbe sabbhāvaniruttiṃ ajānanto “dvaṭṭhipaṭipadā”ti vadati. Ekasmiṃ kappeti ekasmiṃ mahākappe, tatthāpi ca vivaṭṭatṭhāyisaññite ekasmiṃ asaṅkhyeyyekappe.

Urabbhe hanantīti orabbhikā. Evaṃ sūkarikādayo veditabbā. Luddāti aññepi ye keci māgavikanesādā. Te pāpakammapasutatāya “kaṇṭhābhijātīti vadati. Bhikkhū”ti buddhasāsane bhikkhū. Te kira “sachandarāgā paribhuñjantī”ti adhippāyena “catūsū paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti”ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā “te paṇītapāṇīte paccaye paṭisevantī”ti tassa micchāgāho, tasmā ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti apare. Eke pabbajitā, ye savisesaṃ attakilamathānuyogaṃ anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti “kaṇṭakavuttikā”ti vuttā. Tathā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena paṇḍaratarā. “Acelakasāvaka”ti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehi paṇḍaratarā. Nandādayo hi tathārūpaṃ ājīvakaṇṭhapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā t̥hitā. Tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā paramasukkābhijātīti ayaṃ tassa laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampi tā bhūmiyo icchanteva. “Bhikkhu ca pannako”tiādi tesāṃ pālīyeva. Tattha pannakoti bhikkhāya vicāraṇako, tesāṃ vā paṭipattiyā paṭipannako. Jinoti jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṃ jinitvā t̥hito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na

kathesi. Tenāha “na kiñci āhā”ti. Otṭhavadanādivippakāre katepi khamanavasena na kiñci vadatīti vadanti. Alābhinti “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī”tiādīnā nayena vuttaalābhahetusamāyogena alābhiṃ, tatoyeva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyanam “samaṇam pannabhūmī”ti vadati.

Ājīvavuttisatānīti sattānam ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. Pasuggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. Bahū devāti cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena, tesam antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānam ekaccabhedo mahāsamayasuttavasena dīpetabbo. Manussāpi anantāti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva pesācā. Te aparapetādayo mahantamahantā. Chaddantadahamandākiniyo kuvāḷiyamucalindanāmena vadati.

Pavutāti pabbagaṇṭhikā. Paṇḍitopi ...pe... uddham na gacchati, kasmā? Sattānam saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato. Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittam sīlādīnā paripāceti nāma sīghamyeva visuddhipattiyā. Paripakkaṃ kammaṃ phussa phussa patvā patvā kālena paripakkabhāvānāpādanena byantiṃ karoti nāma.

Suttaḡeḷeti suttavaṭṭiyam. “Nibbeṭhiyamānameva paletī”ti upamāya sattānam saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhatīti dasseti paricchinnarūpattā.

Ajitakesakambalavādavaṇṇanā

171. Dinnanti deyyadhammasīsenā dānam vuttanti āha “dinnassa phalābhāvaṃ vadatī”ti, dinnam pana annādivatthum katham paṭikkhipati. Eseva nayo yitṭham hutanti etthāpi. Mahāyāgoti sabbasādhāraṇam mahādānam. Pāhunakasakkāroti pāhunabhāvena kātabbasakkāro. Phalanti ānisaṃsaphalam, nissandaphalañca. Vipākoti sadisaphalam. Paraloke ṭhitassa ayaṃ loko natthīti paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. Idhaloke ṭhitassāpi paraloko natthīti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha “sabbe tattha tattheva ucchijjantī”ti. Ime sattā yatha yatha bhava, yoniādīsu ca ṭhitā tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena vinassanti. Phalābhāvavasenāti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnam phalassa abhāvavasena “natthi mātā, natthi pitā”ti vadati, na mātāpitūnam, nāpi tesu idāni kayiramānasakkārāsakkārānam abhāvavasena tesam lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesam sattānam uppādo nāma kevalo, na cavitvā āgamanapubbakoti dassanattam “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha “cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadatī”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci kiñci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati? Tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti āha “ye imaṇca...pe... pavedentī”ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti cātumahābhūtiko. Yathā pana mattikāya nibbattam bhājanam mattikāmayam, evam ayaṃ catūhi mahābhūtehi nibbattoti āha “catumahābhūtamayo”ti. Ajjhattikapathavīdhātūti sattasantānagatā pathavīdhātu. Bāhirapathavīdhātuntī bahiddhā mahāpathaviṃ. Upagacchatīti bāhirapathavikāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā satta bhāvena saṇṭhitā idāni ghaṭṭadigatapathavī viya tameva bāhirapathavikāyam upeti upagacchati sabbaso tena nibbisesatam ekībhāvameva gacchati. Āpādīsipi eseva nayoti ettha pajjunna mahāsamuddato gahitāpo viya vassodakabhāvena punapi

mahāsamuddameva, sūriyarasmito gahitaṃ indaggisaṅkhātatejo viya puna sūriyarasmiṃ, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāto viya tameva vāyukhandhaṃ upeti upagacchatīti diṭṭhigatikassa adhippāyo. Manacchatṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti tesam visayābhāvāti vadanti. Visayigahaṇena hi visayāpi gahitā eva hontīti. Guṇāguṇapadānīti guṇadosakoṭṭhāsā. Sarīrameva padānīti adhippetam sarīrena taṃtaṃkiriyāya pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, mūḷhapuggalā. Tehi dattūhi bālaṃanussehi. “Paraloko atthī”ti mati yesam, te atthikā, tesam vādoti atthikavādo, taṃ atthikavādaṃ.

Kammaṃ paṭibāhati akiriyavādi bhāvato. Vipākaṃ paṭibāhati sabbena sabbam āyatim upapattiyā paṭikkhipanato. Ubhayaṃ paṭibāhati sabbaso hetupaṭibāhaneneva phalassapi paṭikkhittattā. Ubhayanti hi kammaṃ vipākañcāti ubhayaṃ. So hi “ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti, visujjhanti cā”ti vadanto kammaṃ viya vipākassāpi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. Vipāko paṭibāhito hoti asati kamme vipākābhāvato. Kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti asati vipāke kammaṃ niratthakabhāvāpattito. Atthatoti sarūpena. Ubhayappaṭibāhakāti visum visum taṃtaṃdiṭṭhidīpakabhāvena pāliyaṃ āgatāpi paccekam tividhadiṭṭhikā eva ubhayappaṭibāhakattā. Ubhayappaṭibāhakāti hi hetuvacanam. “Ahetukavādā cevā”tiādi paṭiññāvacanam. Yo hi vipākappaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko ucchedavādī, so atthato kammaappaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayappaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

Sajjhāyantīti taṃ diṭṭhidīpakam ganthaṃ uggahetvā paṭhanti. Vīmaṃsantīti tassa atthaṃ vicārenti. “Tesa”ntiādi vīmaṃsanākāradassanam. Tasmim ārammaṇeti yathāparikappitakammaphalābhāvādi ke “karoto na karīyati pāpa”nti ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. Micchāsati santiṭṭhatīti “karoto na karīyati pāpa”ntiādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunam tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmūpatthambhitā ataṃsabhāvaṃ “taṃsabhāva”nti gaṇhantī micchāsati laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. Cittam ekaggaṃ hotīti yathāsakaṃ vitakkādipaccayalābhena tasmim ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggaṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti. Cittasīsenā micchāsamādhī eva vutto. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccaroyeva, vāḷavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbam. Javanāni javantīti anekakkhattum tenākārena pubbhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. Paṭhame javane satekicchā honti. Tathā dutiyādīsūti dhammasabhāvadassanamattametam, na pana tasmim khaṇe tesam tikicchā kenaci sakkā kātum.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. Koci ekaṃ dassanam okkamati yassa ekasmimyeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekameva dassanam okkamati. Yassa pana dvīsu tīsopi vā abhiniveso āsevanā ca pavattā, so dve tīni okkamati, etena yā pubbe ubhayappaṭibāhakatāmukhena dīpitā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbhāgiyā. Yā pana micchattaniyā mokkantibhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgasiddhito bhinnārammaṇānaṃ viya vīsesādhigamānaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā asaṅkiṇṇā evāti dasseti. “Ekasmim okkantepī”tiādinā tissannampi diṭṭhīnaṃ samānabalataṃ samānaphalatañca dasseti. Tasmā tissopi cetā ekassa

uppannā abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikāyo honti. “Vaṭṭakhāṇu nāmesā”ti idaṃ vacanaṃ neyyatthaṃ, na nītatthaṃ. Tathā hi papañcasūdaniyaṃ “kiṃ panesa ekasmiṃyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmiṃ pīti? Ekasmiṃyeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ diṭṭhiṃ roceti yevā”ti vuttaṃ. Akusalañhi nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya sabalaṃ mahābalaṃ. Tasmā “ekasmiṃyeva attabhāve niyato”ti vuttaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā, na ca accantiko. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇujotanā kathanti āha “āsevanavasena panā”tiādi. Tasmā yathā “sakiṃ nimuggopi nimuggo eva bālo”ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇujotanā. Yādisse hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ taṃ dassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhīpanamassa na hotīti na vattabbaṃ, tasmā “yebhuyyena hi evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthī”ti vuttaṃ.

Tasmāti yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo apaṇṇakajāto, tasmā. Bhūtikāmoti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo.

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

174. Akatāti samena visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti akatavidhānā. Padadvayenāpi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ anibbattanabhāvaṃ dasseti. Iddhiyāpi na nimmitāti kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. Animmāpitā kassaci animmāpitā. Vuttatthamevāti brahmajālavaṇṇanāyaṃ vuttatthameva. Vañjhāti vañjhapasuvañjhātālādayo viya aphaḷā, kassaci ajanakāti attho, etena pathavikāyādīnaṃ rūpādījanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavikāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Pabbatakūṭaṃ viya ṭhitāti kūṭaṭṭhā, yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ, kassaci ca anibbattakaṃ, evamete pīti adhippāyo. Yamidaṃ “bījato aṅkurādi jāyatī”ti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati, na avijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. Ṭhitattāti nibbikārābhāvena ṭhitattā. Na calantīti vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesam sattanamaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyitṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avatṭhānameva. Tenāha “na vipariṇamantī”ti. Avipariṇāmadhammattā eva hi te aññamaññaṃ na byābādhenti. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāliyaṃ nālantiādi vuttaṃ. Pathavī eva kāyekadesattā pathavikāyo. Jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato na hantabbatā, na ghātetabbatā cāti neva koci hantā vā ghātetā vā, tenevāha “sattannaṃ tveva kāyāna”ntiādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha “yathā muggarāsi ādisū”tiādi. Kevalaṃ saññāmattameva hoti. Hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo.

Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā

177. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmā, catuyāmā eva cātuyāmā, bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā “rattiyā paṭhamo yāmo”ti. So panettha bhāgo saṃvaralakkhaṇoti āha “cātuyāmasaṃvutoti catukoṭṭhāsena saṃvarena saṃvuto”ti. Paṭikkhittasabbasītodakoti paṭikkhittasabbasītodakaparibhogo. Sabbena pāpavāraṇena yuttoti sabbappakārena saṃvaralakkhaṇena samannāgato. Dhutapāpoti sabbena nijjaralakkhaṇena pāpavāraṇena vidhutapāpo. Phuṭṭhoti

aṭṭhannampi kammānaṃ khepanena mokkhappattiyā kammakkhayalakkhaṇena sabbenā pāpavāraṇena phuṭṭho taṃ patvā tṭhito. Koṭippattacittoti mokkhādhigameneva uttamamariyādapattacitto. Yatattoti kāyādāsu indriyesu saṃyametaḥ abhāvato saṃyatacitto. Suppatiṭṭhitacittoti nissesato suṭṭhu patiṭṭhitacitto. Sāsanānulomaṃ nāma pāpavāraṇena yuttatā. Tenāha “dhutapāpo”tiādi. Asuddhaladdhitāyāti “atthi jīvo, so ca siyā nicco, siyā anicco”ti evamādiasuddhaladdhitāya. Sabbāti kammaṃ pakativibhāgādivisaṃ sabbā nijjhānakkantiyo. Diṭṭhiye vāti micchādiṭṭhiyo eva jātā.

Saṅcayabelāṭṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. Amarāvikkhepe vuttanayo evāti brahmajāle amarāvikkhepavādasamvaṇṇanāyaṃ vuttanayo eva vikkhepabyākaraṇabhāvato, tatheva cettha vikkhepavādassa āgatattā.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

183. Yathā te rucceyyāti idāni mayā pucchiyamāno attho yathā tava citte roceyya. Gharadāsiyā kucchismiṃ jāto antojāto. Dhanena kīto dhanakkīto. Bandhaggāhagahito karamarānīto. Sāmanti sayameva. Dāsabyanti dāsabhāvaṃ. Koci dāsopi samāno alaso kammaṃ akaronto “kammakāro”ti na vuccatīti āha “analo kammakaraṇasīloyevā”ti. Paṭhamamevāti āsannataraṭṭhānūpasāṅkamanato pageva puretameva. Pacchāti sāmikassa nipajjāya pacchā. Sayanato avuṭṭhiteti rattiyā vibhāyanavelāya seyyato avuṭṭhite. Paccūsakālato paṭṭhāyāti atītāya rattiyā paccūsakālato paṭṭhāya. Yāva sāmīno rattiṃ niddokkamananti aparāya padosavelāyaṃ yāva niddokkamaṇaṃ. Kiṃ kāranti kiṃ karaṇīyaṃ, kiṃkārābhāvato pucchitvā kātābbaveyyāvaccanti attho.

Devo viyāti ādhipaccaparivārādisampattisamannāgato padhānadevo viya. So vatassāhanti so vata assaṃ ahaṃ. So rājā viya ahampi bhavēyyaṃ, kathaṃ puññāni kareyyaṃ, yadi puññāni uḷārāni kareyyanti yojanā. “So vatassa’ssa”nti pāṭhe so rājā assa ahaṃ assaṃ vata, yadi puññāni kareyyanti yojanā. Tenāha “ayamevattho”ti. Assanti uttamapurisappayoge ahaṃ-saddo appayuttopi payutto eva hoti. Yāvajīvaṃ na sakkhissāmi dātunti yāvajīvaṃ dānatthāya ussāhaṃ karontopi yaṃ rājā ekaṃ divasaṃ deti, tato satabhāgampi dātuṃ na sakkhissāmi. Tasmā pabbajissāmīti pabbajjāyaṃ ussāhaṃ katvāti yojanā.

Kāyena saṃvutoti kāyena saṃvaritabbaṃ kāyadvārena pavattanaṃ pāpadhammaṃ saṃvaritvā vihareyyāti ayamettha atthoti āha “kāyena pihito hutvā”tiādi. Ghāsacchādanena paramatāyāti ghāsacchādanapariyesane sallekhasena paramatāya, ukkaṭṭhabhāve saṇṭhito ghāsacchādanameva vā paramaṃ parā koṭi etassa, na tato paraṃ kiñci āmisajātaṃ pariyesati paccāsisati cāti ghāsacchādanaparamo, tabbhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassā ghāsacchādanaparamatāya. Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikato pavivitte tṭhitakāyānaṃ. Nekkhamaṃbhiratānanti jhānābhiratānaṃ. Tāya eva jhānābhiratiyā paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ visuddhiṃ pattatāya paramavodānappattānaṃ. Kilesūpadhiabhisaṅkhārūpadhīnaṃ accantavigameṇa nirupadhīnaṃ. Visāṅkhāragatānanti adhigatanibbānānaṃ. Ettha ca paṭhamo viveko itarehi dvīhi vivekehi sahāpi pattaḥ vināpi, tathā duttiyo. Tatiyo pana itarehi dvīhi saheva pattaḥ, na vināti daṭṭhabbaṃ. Gaṇe janasaṃgama sannipātanaṃ gaṇasaṅgaṇikā, taṃ pahāya eko viharati carati puggalavasena asahāyattā. Citte kilesānaṃ

sannipatanam cittakilesasaṅgaṇikā, taṃ pahāya eko viharati kilesavasena asahāyattā. Maggassa ekacittakkhaṇikattā, gotrabhuādīnañca ārammaṇamattattā na tesam vasena sātisayā nibbutisukhasamphusanā, phalasaṃpattinirodhasaṃpattivasena sātisayāti āha “phalasaṃpattiṃ vā nirodhasaṃpattiṃ vā pavisitvā”ti. Phalapariyosāno hi nirodhoti.

184. Abhiharitvāti abhimukhībhāvena netvā. “Ahaṃ cīvarādīhi payojanam sādheṣāmi”ti vacanaseso. Sappāyanti sabbagelaṇṇapaharaṇavasena upakārāvahaṃ. Bhāvinā anattato paripālanavasena gopanaṃ rakkhāgutti. Paccuppannaṃ nisedhavasena āvaraṇagutti.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaṇṇaphalavaṇṇanā

186. Kasatīti kaṣiṃ karoti. Gahapatikoti ettha ka-saddo appatthoti āha “ekagehamatte jeṭṭhako”ti, tena anekakulaṃ jeṭṭhakabhāvaṃ paṭikkhipati. Karaṃ karotīti karaṃ sampādeti. Vaḍḍhetīti uparūpari sampādanena vaḍḍhetī. Evaṃ appampi pahāya pabbajitum dukkaranti ayamatto laṭukikopamasuttana dīpetabbo. Tenāha “seyyathāpi, udāyi, puriso daliddo assako anāhiyo, tassassa ekaṃ agāraṃ oluggaviluggaṃ kākātīdāyimaṃ naparamarūpa”nti vitthāro. Yadi appampi bhogaṃ pahāya pabbajitum dukkaraṃ, kasmā dāsavāre bhogaggahaṇaṃ na katanti āha “dāsavāre paṇā”tiādi. Yathā ca dāsassa bhogāpi abhogā parāyattabhāvato, evaṃ nātayo pīti dāsavāre nātīparivaṭṭaggahaṇampi na katanti daṭṭhabbaṃ.

Pañītatarasāmaṇṇaphalavaṇṇanā

189. Evarūpāhīti yathāvuttadāsakassakūpamāsadisāhi upamāhi sāmaṇṇaphalaṃ dīpetum pahoti bhagavā sakalampi rattindivaṃ tato bhiyyopi anantapaṭibhānatāya vicittanayadesanabhāvato. Tathāpīti satipi desanāya uttaruttarādhikanānāyavicittabhāve.

Ekattametaṃ padaṃ sādhusaddasseva ka-kārena vaḍḍhitvā vuttattā, teneva sādhu-saddassa atthaṃ vadantena atthuddhāravasena sādhu-saddo udāhaṭo. Āyācaneti abhimukhayācane, abhipatthanāyanti attho. Sampaṭicchaneṭi paṭiggaṇhane. Sampahaṃsaneti saṃvijjamānaguṇavasena haṃsane tosane, udaggatākaraṇeti attho. Dhammarucīti puññakāmo. Paññānavāti paññavā. Addubbhoti adūsako, anupaghātakoti attho. Idhāpīti imasmiṃ sāmaṇṇaphalepi. Ayaṃ sādhu-saddo. Daḥhikammeti sakkacca kiriyāyaṃ. Āṇattiyanti āṇāpane. “Suṇohi sādhuṃ manasi karohī”ti hi vutte sādhu-saddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi jotitaṃ hoti, āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā. Sundarepīti sundarattheṭi. Idāni yathāvuttana sādhu-saddassa atthattayena pakāsitaṃ visesaṃ dassetuṃ “daḥhikammatthena hī”tiādi vuttaṃ.

Manasi karohīti ettha manasikāro na ārammaṇapaṭipādanalakkhaṇo, atha kho vithipaṭipādanajavanapaṭipādanamanasikārapubbakaṃ citte ṭhapanalakkhaṇoti dassento “āvajjā”tiādimāha. Sotindriyavikkhepavāraṇaṃ savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahāti attho. Manindriyavikkhepavāraṇaṃ aññacintāpaṭisedhanato. Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ “sādhu”nti visesetvā vuttattā. Pacchimassa atthavipallāsaggāhavāraṇeṭi eseva nayo. Dhāraṇūpaparikkhādīsūti ādi-saddena tulanatīraṇādike, diṭṭhiyā suppaṭividhe ca saṅgaṇhāti. Sabyañjanoti ettha yathādhippetaṃ matthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ,

sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Sātthoti araṇīyato upagantabbato anudhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Tena saha atthenāti sāttho, atthasampannoti attho. Dhammagambhīrotiādīsu dhammo nāma tanti. Desanā nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Attho nāma tantiyā attho. Paṭivedho nāma tantiyā, tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā atthappaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “yasmā ayaṃ dhammo...pe... sādhukaṃ manasi karohī”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyatāya, ñāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. Desanaṃ nāma uddisanaṃ, tassa niddisanaṃ bhāsanti idhāhippetanti āha “vitthārato bhāsissāmī”ti. Paribyattaṃ kathanañhi bhāsanaṃ, tenāha “desessāmīti...pe... vitthāradīpana”nti.

Yathāvuttamatthaṃ suttapadena samatthetuṃ “tenāhā”tiādi vuttaṃ. Sālikāyiva nigghosoti sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo. Paṭibhānanti saddo. Udīrayīti uccāriyati, vuccati vā.

Evam vutte ussāhajātoti evaṃ “suṇohi sādhukaṃ manasi karohi bhāsissāmī”ti vutte “na kira bhagavā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatī”ti sañjātussāho haṭṭhatuṭṭho hutvā.

190. “Idhā”ti iminā vuccamānaṃ adhikaraṇaṃ tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ adhippetanti āha “desāpadese nipāto”ti. “Svāya”nti sāmāññato idhasaddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddaṃ. Tathā hi vakkhati “katthaci padapūraṇamattamevā”ti. Lokaṃ upādāya vuccati loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttatā. Sesapadadvaye pana padantarassannidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. Idha tathāgato loke ti jātikhettam, tatthāpi ayaṃ cakkavālo “loko”ti adhippeto. Samaṇoti sotāpanno. Duttiyo samaṇoti sakadāgāmī. Vuttañhetam “katamo ca bhikkhave samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”tiādi. “Katamo ca bhikkhave duttiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā”tiādi. Okāsanti kañci padesaṃ. Idheva tiṭṭhamānassāti imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭhamānassa.

Padapūraṇamattameva okāsāpadisanassāpi asambhavato atthantarassa abodhanato. Arahanti ādayo saddā vitthāritāti yojanā. Atthato vitthāraṇaṃ saddamukheneva hotīti saddaggahaṇaṃ. Yasmā. “Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato”tiādinā udānaṭṭhakathādīsu, arahanti ādayo visuddhimaggaṭṭikāyaṃ aparehi pakārehi vitthāritā, tasmātesu vuttānāyenaṃ so attho veditabbo. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “idha pana sattaloko adhippeto”ti vatvā tatthāyaṃ yasmiṃ sattanikāye yasmiṃca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ “sattaloke uppajjamānopi cā”tiādi vuttaṃ. “Tathāgato na devaloke uppajjati”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. Sārappattāti kulabhogissariyādivasena sārabhūtā. Brāhmaṇagahapatikāti brahmāyupokkharasātiādibrāhmaṇā ceva anāthapiṇḍikādigahapatikā ca.

“Sujātāyā”tiādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyā ṭhito “uppajjati” vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito.

Dutiyo buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo buddhakaradhamma pāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ uppatibhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi. Catuttho buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvappattito pabhūti hi viññūhi “buddho uppajjati”ti vattum sakkā uppādassa ekantikattā. Yathā pana sandanti nadiyoti sandanakiriyāya avicchedamupādāya vattamānappayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsu vikappesu “uppajjati nāmā”ti vuttaṃ. Sabbapaṭṭhamam uppannabhāvanti catūsu vikappesu sabbapaṭṭhamam vuttaṃ tathāgatassa uppannatāsaṅkhātāṃ atthibhāvaṃ. Tenāha “uppanno hotīti ayañhettha attho”ti.

So bhagavāti yo “tathāgato araha”ntiādinā kittitaguṇo, so bhagavā. “Imaṃ loka”nti nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ “sadevaka”ntiādi vuttaṃ, tenāha “idāni vattabbaṃ nidasseti”ti. Pajātattāti yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. Sadevakanti ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto, taṃnivāsī ca. Brahmakāyikādibrahmaggahaṇanti etthāpi eseva nayo. Paccatthika ...pe... samaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ, asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevaka”ntiādi visesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”tiādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “pajāvacanena sattalokaggahaṇa”nti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha “sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito”ti. Tenāha “ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyata”nti. Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito tassa savisesaṃ mārassa vase vattanato. Rūpī brahmaloko gahito arūpībrahmalokassa visuṃ gahitattā. Catuparisavasenāti khattiyādicatuparisavasena, itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. Avasesasabbasattaloko nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā ca bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “api cetthā”tiādi vuttaṃ. Tattha ukkaṭṭhaparicchedatoti ukkaṃsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhātāya, santapaṇītaāneñjavihārasamaṅgitāya, atidighāyukatāyāti evamādīhi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. “Brahmā mahānubhāvo”tiādi dasasahassiyaṃ mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttaṃ. Anuttaranti seṭṭhaṃ nava lokuttaraṃ. Bhāvānukkamoti bhāvavasena paresaṃ ajjhāsayavasena “sadevaka”ntiādīnaṃ padānaṃ anukkamo.

Tihākārehīti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. Tīsu padesūti “sadevaka”ntiādīsu tīsu padesu. Tena tenākārenāti sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinanti porāṇā panāhūti yojanā.

Abhiññāti ya-kāralopenāyaṃ niddeso, abhiññānīti ayamettha atthoti āha “abhiññāya adhikena ñāṇena ñātvā”ti. Anumānādi paṭikkhepoti anumānaupamānaatthāpattīdi paṭikkhepo ekappamānattā. Sabbattha appaṭihataññacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasamāpattisukhaṃ, tena tṭhimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti hitvāpīti pi-saddaggahaṇaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuṭṭhāya tṭhitatṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Ugghaṭitaññussa vasena appaṃ vā vipaṇcitaññussa, neyyassa vā vasena bahuṃ vā desento. Dhammassa kalyāṇatā niyyānikatāya, niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha “anavajjameva katvā”ti. Desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanāti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha “desanāya tāva catuppādikāyapi gāthāyā”tiādi. Nidānanigamanānīpi satthuno desanāya anuvīdhānato tadantogadhāni evāti āha “nidānamādi, idaṃ evocāti pariyosāna”nti.

Sāsītābbapuggalagatena yathāparādhādisāsītābbabhāvena anusāsaṇaṃ tādāṅgavinayādivasena vinayaṇaṃ sāsānanti taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha “sīlasamādhivipassanā”tiādi. Kusalānaṃ dhammānanti anavajjadhammānaṃ sīlassa, samathavipassanānaṇca sīladiṭṭhīnaṃ ādibhāvo taṃ mūlakattā uttarimanussadhammānaṃ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhima paṭipadābhāvo viya, sammāpaṭipattiya ārabbanipphattīnaṃ vemajjhattāpi majjhabhāvoti vuttaṃ. “Atthi bhikkhave...pe... majjhaṃ nāmā”ti. Phalaṃ pariyosānaṃ nāma saupādisesatāvasena, nibbānaṃ pariyosānaṃ nāma anupādisesatāvasena. Idāni tesāṃ dvinnampi sāsānassa pariyosānataṃ āgamena dassetuṃ “etadatthamida”ntiādi āha. Idha desanāya ādimajjhapaṭipattiyaṃ adhippetāṃ “sabyañjana”ntiādi vacanato. Tasmīṃ tasmīṃ atthe katāvadhisaddappabandho gāthāvasena, suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, yo idha “desanā”ti vutto, tassa pana attho viśesato sīlādi evāti āha “bhagavā hi dhammaṃ desento...pe... dasseti”ti. Tattha sīlaṃ dassetvāti sīlaggahaṇena sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ, tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyatti atthaṃ pariyādiyati. Tenāti sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādi bhāvo adhippeto. Kathikasāṇṭhitīti kathikassa saṇṭhānaṃ kathanavasena samavattṭhānaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Ekabyañjanādiyuttā vāti sithilādibhedeṣu byañjanesu ekappa-kāremeva, dvipa-kāremeva vā byañjanena yuttā vā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphaṣāpetvā uccāretabbato sabbaniroṭṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya. Sabbasseva viśajjanīyayuttatāya sabbavissaṭṭhabyañjanā vā savarabhāsā viya. Sabbasseva sānusāratāya sabbaniggahitabyañjanā vā pārasikādimilakkhubhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavasena pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “abyañjanā”ti vuttā.

Tṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbāṃ akkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi sithilaṃ. Tāni asithilāni katvā uccāretabbāṃ akkharaṃ vaggesu duttiyacatutthanti evamādi dhanitaṃ. Dvimattakālaṃ dīghaṃ. Ekamattakālaṃ rassaṃ tadeva lahu-kāmaṃ. Lahukameva saṃyogaparaṃ, dīghaṇca garukaṃ. Tṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbāṃ niggahitaṃ. Pareṇa sambandhaṃ

katvā uccāretabbam sambandham. Tathā nasambandham vavatthitam.
Ṭhānakaraṇāni nissatṭhāni katvā uccāretabbam vimuttam. Dasadhāti evaṃ
sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa sabbākārena pabhedo.
Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhīppetattham byañjanato byañjanāni
cāti.

Amakkhetvāti amilecchetvā, avināsetvā, ahāpetvāti vā attho. Bhagavā yamattham
ñāpetum ekaṃ gātham, ekaṃ vākyaṃ vā deseti, tamattham tāya desanāya
parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha “paripuṇṇabyañjanameva katvā
dhammam desetī”ti. Idha kevalasaddo anavasesavācako, na avomissakādivācakoti
āha “sakalādhivacana”nti. Paripuṇṇanti sabbaso puṇṇam, tam pana kenaci ūnam,
adhikaṃ vā na hotīti “anūnādhikavacana”nti vuttam. Tattha yadattham desito, tassa
sādhakattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā.
Sakalanti sabbabhāgavantaṃ. Paripuṇṇanti sabbaso paripuṇṇameva, tenāha
“ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī”ti. Aparisuddhā desanā hoti taṇhāya saṃkiliṭṭhattā.
Lokāmisam cīvarādayo paccayā tattha agadhitacittatāya lokāmisānirapekkho.
Hitapharaṇenāti hitūpasamhārena. Mettābhāvanāya karaṇabhūtāya muduhadayo.
Ullumpanasabhāvasaṇṭṭhitenāti sakalasaṃkilesato, vaṭṭadukkhato ca
uddharaṇākārāvaṭṭhitenā cittaena, kāruṇādhīppāyenāti attho.

“Ito paṭṭhāya dassāmeva, evañca dassāmī”ti samādātabbatṭhena vataṃ.
Paṇḍitapaññattatāya seṭṭhatṭhena brahmagātham brahmānam vā cariyanti brahmacariyam
dānam. Macchariyalobhādiniggaṇhanena suciṇṇassa. Iddhīti deviddhi. Jutīti pabhā,
ānubhāvo vā. Balavīriyūpapattīti evaṃ mahatā balena ca vīriyena ca samannāgamo.
Puññanti puññaphalam. Veyyāvaccam brahmacariyam seṭṭhā cariyāti katvā. Esa nayo
sesepe.

Tasmāti yasmā sikkhattayasaṅgaham sakalam sāsanaṃ idha “brahmacariya”nti
adhippetam tasmā. “Brahmacariya”nti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni
yojetvā attham dassento “so dhammam desetī...pe... pakāsetīti evamettha attho
daṭṭhabbo”ti āha.

191. Vuttappakārasampadanti yathāvuttam ādikalyāṇatādiguṇasampadam,
dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānājātikassāti
āha “nihatamānattā”ti. Ussannattāti bahulabhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā
suppaheyyā honti nimittassa anavatthānato, na tathā kulavijjāmadā, tasmā
khattiyabrāhmaṇakulānam pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānājappanam
duppajahanti āha “yebhuyyena hi...pe... mānam karontī”ti. Vijātitāyāti nihīnajātītāya.
Paṭiṭṭhātum na sakkontīti suvisuddham katvā sīlam rakkhītum na sakkonti. Sīlavasena
hi sāsane paṭiṭṭhā, paṭiṭṭhātunti vā saccapaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya
paṭiṭṭhātum. Sā hi nippariyāyato sāsane paṭiṭṭhā nāma, yebhuyyena ca
upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnam accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso
parisuddham. Saddham paṭilabhatīti pothujjanikasaddhāvasena saddahati.
Viññūjātikānañhi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhā siddhi
dhammappamāṇadhammappasannabhāvato. “Sammāsambuddho vata so bhagavā,
yo evaṃ svākkhātadhammo”ti saddham paṭilabhati. Jāyampatikāti gharaṇīpatikā.
Kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutte gharasāmikagharasāminīvasena dvinnamyeva
gahaṇam viññāyati. Yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo, tattha kiṃ vattabbam,

ekāyāpi saṃvāso sambādhoti dassanattham “dve”ti vuttaṃ. Rāgādīnā sakiñcanaṭṭhena, khattavatthu ādinā sapaḷibodhaṭṭhena rāgarajādīnaṃ āgamanapathatāpi utṭhānaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ eva nānaṃ. Alagganaṭṭhenāti assajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva utṭhānaṭṭhānabhāvena tesam taṃ dassetum “apicā”tiādi vuttaṃ.

Sanḥkhepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā samāsato atthavaṇṇanā. Ekampi divasanti ekadivasamattampi. Akhaṇḍaṃ katvāti dukkaṭamattassapi anāpajjana akhaṇḍitaṃ katvā. Kilesamalena amalīnanti taṇhāsamaṃkilesādīnā asaṃkiliṭṭhaṃ katvā. Pariyodātaṭṭhena nimmalabhāvena saṅkhaṃ viya likhitaṃ dhotanti saṅkhalikhanti āha “dhotasaṅkhasappaṭibhāga”nti. “Ajjhāvasatā”ti padappayogena “agāra”nti bhummatthe upayogavacananti āha “agāramajjhe”ti. Kasāyena rattāni vatthāni kāsāyānīti āha “kasāyarasapītātāyā”ti. Paridahitvāti nivāsetvā ceva pārūpitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhiāvahaṃ agārassa hitaṃ.

192. Bhogakkhandhoti bhogasamudāyo. Ābandhanaṭṭhenāti “putto nattā”tiādinā pemavasena sapaṇicchedaṃ bandhanaṭṭhena. “Amhākamete”ti ñāyanti ñāti. Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena parivaṭṭo.

193. Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro, tathābhūto ca yasmā tena saṃvarena upeto nāma hoti, tasmā vuttaṃ “pātimokkhasaṃvarena samannāgato”ti. “Ācāragocarasaṃpanno”tiādi tasseeva pātimokkhasaṃvarasaṃvareṇa samannāgamassa paccayadassanaṃ. Appamattakesūti asañicca āpannaanukhuddakesu ceva sahasā uppannaakusalacittuppadesu ca. Bhayadassāvīti bhayadassanaśīlo. Sammā ādiyitvāti sakkaccaṃ yāvajīvaṃ avītikkaṃavasena ādiyitvā. Taṃ taṃ sikkhāpadanti taṃ taṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ. Etthāti etasmiṃ “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti pāṭhe. Saṅkhepoti saṅkhepavaṇṇanā. Vitthāro visuddhimagge vutto, tasmā so tattha, taṃsaṃvaṇṇanāya ca vuttanāyena veditaḃbo.

Ācāragocaraggahaṇenevāti “ācāragocarasaṃpanno”ti vacaneneva. Tenāha “kusale kāyakammavacīkamme gahitepi”ti. Adhikavacanaṃ aññamatthaṃ bodhetīti katvā tassa ājīvapārisuddhisīlassa uppattidvāradassanatthaṃ...pe... kusalenāti vuttaṃ, sabbaso anesaṇappahānena anavajjenāti attho. Yasmā “katame ca thapati kusalaṃ sīlaṃ kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkamma”nti sīlassa kusalaṃkāyavacībhāvaṃ dassetvā “ājīvapārisuddhampi kho ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmī”ti evaṃ pavattāya muṇḍikasuttadesanāya “kāyakammavacīkammena samannāgato kusaleṇa, paṇisuddhājīvo”ti ayaṃ desanā ekasaṅgahā aññadatthu saṃsandati sametīti dassento āha “muṇḍikasuttavasena vā evaṃ vutta”nti. Sīlasmiṃ vadāmīti “sīla”nti vadāmi, “sīlasmiṃ antogadhaṃ pariyāpanna”nti vadāmīti vā attho. Pariyādānatthanti pariggahaṭṭhaṃ.

Tividhena sīlenāti cūlasīlaṃ majjhimasīlaṃ mahāsīlanti evaṃ tividhena sīleṇa. Manacchaṭṭhesu indriyesu, na kāyapañcomesu. Yathālābhayathābalayathāsārūppappakāravasena tividhena santosena.

Cūlamajjhimamahāsīlavaṇṇanā

194-211. “Sīlasmi”nti idaṃ niddhāraṇe bhumanti āha “ekaṃ sīlaṃ hotīti attho”ti. Ayameva atthoti paccattavacanattho eva. Brahmajāleti brahmajālavanāyāyaṃ.

212. Attānuvādaparānuvādadaṇḍabhayādīni asaṃvaramūlakāni. Sīlassāsaṃvaratoti sīlassa asaṃvaraṇato, sīlasaṃvarābhāvatoti attho. Bhaveyyāti uppajjeyya. Yathāvidhānavihitenāti yathāvidhānasampāditeṇa. Avippaṭṭisārādinimittam uppannacetasikasukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi phuṭṭhasarīrassa ulāraṃ kāyikaṃ sukhaṃ bhavatīti āha “avippaṭṭisāra...pe... paṭisaṃvedetī”ti.

Indriyasaṃvarakathāvaṇṇanā

213. Viseso kammattāpekkhatāya sāmāññaṃ na tehi paricattoti āha “cakkhu-saddo katthaci buddhacakkhumhi vattatī”ti. Vijjamānameva hi abhidheyye visesattham visesantarānivattanavasena visesasaddo vibhāveti, na avijjamānaṃ. Sesapadesupi eseṇa nayo. Aññehi asādhāraṇaṃ buddhānaṃyeva cakkhudassananti buddhacakkhu, āsayānusayaññaṃ, indriyaparopariyattaññaṃ. Samantato sabbaso dassanaṭṭhena samantacakkhu, sabbaññaṇṇaṃ. Ariyamaggattayapaññāti heṭṭhime ariyamaggattaye paññā. Idhāti “cakkhunā rūpa”nti imasmiṃ pāṭhe. Ayaṃ cakkhu-saddo pasāda...pe... vattati nissayavohāre nissitassa vattabbato yathā. “Mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. Asammissanti kilesadukkheṇa avomissaṃ. Tenāha “parisuddha”nti. Sati hi suvisuddhe indriyasaṃvare, padhānabhūtapāpadhammavigameṇa adhiccittānuyogo hatthagato evaṃ hotīti āha “adhiccittasukhaṃ paṭisaṃvedetī”ti.

Satisampajaññakathāvaṇṇanā

214. Samantato, pakatṭham vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññaṃ, tathāpavattaññaṃ. Tassa vibhajanaṃ sampajaññabhājanīyaṃ, tasmīṃ sampajaññabhājanīyamhi. Abhikkamaṃ abhikkantanti āha “abhikkantaṃ vuccati gamana”nti. Tathā paṭikkamaṃ paṭikkantanti āha “paṭikkantaṃ nivattana”nti. Nivattananti ca nivattimattaṃ. Nivattitvā pana gamanaṃ gamanameva. Abhiharantoti gamanavasena kāyaṃ upanento. Tānanisajjāsāyaneṇa yo gamanavidhuro kāyassa purato abhihāro, so abhikkamo, pacchato apaharaṇaṃ paṭikkamoti dassento “tānepī”tiādimāha. Āsanassāti pīṭhakādiāsanassa. Purimaṅgābhīmukhoti āṇanikādiapurimāvayavābhīmukho. Saṃsarantoti saṃsappanto. Paccāsaṃsarantoti paṭiāsaṃsappanto. “Eseṇa nayo”ti iminā nipannasseva abhimukhasaṃsappanapaṭiāsaṃsappanāni nidasseti.

Sammā pajānanaṃ sampajānaṃ, tena attanā kātābbakiccassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha “sampajaññaṇa sabbakiccakārī”ti. Sampajānasaddassa sampajaññaṇapariyāyatā pubbe vuttā eva. Sampajaññaṃ karotevāti abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti eva. Sampajaññaṇa vā kāro etassa atthīti sampajānakārī. Dhammato vaḍḍhisāṅkhāteṇa saha atthēna vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Sappāyassa attano hitassa sampajānanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammattānasaṅkhāte gocare sampajaññaṃ gocarasaṃpajaññaṃ. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṃ asammohasaṃpajaññaṃ. Pariggahetvāti tūletvā tīretvā paṭisaṅkhāyāti, attho. Saṅghadassaneneva uposathapavāraṇādiattham gamanaṃ saṅgahitaṃ. Asubhadassanādīti ādi-saddena kaṣiṇaparikkamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamattham vivaritaṃ “cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hī”tiādi vuttaṃ.

Arahattaṃ pāpuṇātīti ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vaḍḍhiyeva. Kecīti abhayagirivāsino.

Tasmiṃ panāti sātthakasampajaññasena pariggahitaatthe. “Atthoti dhammato vaḍḍhī”ti yaṃ sātthakanti adhippetam, taṃ sappāyam evāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṃ “cetiyaḍassanaṃ tāvā”tiādi āraddhaṃ. Cittakammārūpakāni viyāti cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāyo viya. Asamapekkhanaṃ gehassita aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ. “Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassā”tiādi. Hatthiādisammaddena jīvitantarāyo. Visabhāgarūpadassanādinā brahmacariyantarāyo.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha “dve kathā nāma na kathitapubbā”ti. Evanti “sace panā”tiādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsubha”ntiādikaṃ vuccamānaṃ.

Yogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ “kammaṭṭhāna”nti vuccatīti āha “kammaṭṭhānaṣaṅkhātāṃ gocara”nti. Uggahetvāti yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapāṭapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. Na paccāharatīti āhārūpayogato yāva divāṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. Sarīraparikammanti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. Dve tayo pallaṅketi dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha “usumaṃ gāhāpento”ti. Kammaṭṭhānaṣisenevāti kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva, tena “pattopi acetano”tiādinā vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti. Tathevāti tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sārīrakacetiyaṃ garutaranti katvā “cetiyaṃ vanditvā”ti pubbakālakiriyāya vasena vuttaṃ. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiyaṃ paṇipātakaraṇanti āha “buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā”ti. Gāmasamīpeti gāmassa upacāraṭṭhāne. Janasaṅgahatthanti “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahatthaṃ. Tasmāti yasmā “dhammakathā nāma kathetabbā evā”ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. Kammaṭṭhānaṣisenevāti attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanto tadanuguṇaṃyeva dhammakathaṃ kathetvā. Anumodanaṃ vatvāti etthāpi “kammaṭṭhānaṣisenevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Sampattaparicchedenevāti “paricito aparicito”tiādi vibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. Bhayeti paracakkādibhaye.

“Kammajatejo”ti gahaṇiṃ sandhāyāha. Kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ nārohati khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. Avasesaṭṭhāneti yāguyā aggahitaṭṭhāne. Poṅkhānupoṅkhanti kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, evametassapīti.

Nikkhittadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena sabbavattāni bhinditvā. “Kāmesu avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti evaṃ vuttapañcavidhacetokhilavinibandhacitto. Caritvāti pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsahitaṃyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. Attakāmāti attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammo hi hitaṃ tannimittakañca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā, attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, taṃ kāmenti icchantīti attakāmā.

Usabhaṃ nāma vīsati yaṭṭhiyo. Tāya saññāyāti tāya pāsāṇasaññāya, ettakaṃ ṭhānaṃ āgatāti jānantāti adhippāyo. Soyeva nayoti “ayaṃ bhikkhū”tiādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattachabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti. Maddantāti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālīsīsāni maddantā.

Mahāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya lokanāthena chavassāni kataṃ dukkaracariyamevāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. “Ṭhānacaṅkamamevā”ti adhiṭṭhātabbairiyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “vīthiyo sallakkhetvā”ti. Yaṃ sandhāya vuccati “pāsādikena abhikkantenā”ti, taṃ dassetum “tattha cā”tiādi vuttaṃ. “Āhāre paṭikkūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. Aṭṭhaṅgasamannāgatanti “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”tiādinā vutthehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. “Neva davāyā”tiādi paṭikkhepadassanaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupī. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni, sataśahassañca tajjāpuññañāṇasambharaṇaṃ. Sāvakaḥbodhiyā aggasāvakaṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasataśahassañca, mahāsāvakaṇaṃ sataśahassameva tajjāpuññañāṇasambharaṇaṃ. Itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. Bāhiyo dārucīriyoti bāhiyavisaye sañjātasamvaḍḍhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā “tasmātiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti, evaṃhi te bāhiya sikkhitabbaṃ. Yato kho te bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ, bāhiya, na tena. Yato tvaṃ, bāhiya, na tena, tato tvaṃ, bāhiya, na tattha. Yato tvaṃ, bāhiya, na tattha, tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā”ti ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi. Evaṃ sārīputtattherādīnaṃ mahāpaññatādidīpanāni suttapadāni vitthārato veditabbāni.

Tanti asammuyhanaṃ evanti idāni vuccamānamākāreneva veditabbaṃ. “Attā abhikkamatī”ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhigāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, “ahaṃ abhikkamāmī”ti pana iminā mānagāhavasena. Tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhagāhavasenaṃ sammuyhanaṃ dassitameva hoti. “Tathā asammuyhanto”ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena

ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento “abhikkamāmī”tiādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti. Uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “ekekapaḍuddharaṇe...pe... balavatiyoti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiaraṇānaṃ paccayo. Tiriyaṅgatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiaraṇesa sātisaṃ byāpāroti. Tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “tathā atiharaṇavītiaraṇesū”ti āha. Satipi anugamakaanugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya tathā-saddaggaṇaṃ. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ uddharaṇaṃ. Thitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ atiharaṇaṃ, khāṇuādi parihaṇaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanaparihaṇaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ vītiaraṇaṃ. Yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ atiharaṇaṃ, tato paraṃ haraṇaṃ vītiaraṇanti ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāva hi āpodhātūti. Vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento āha “vossajjane...pe... balavatiyo”ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisaṃyakkattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirujjhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātuanugatabhāvo, tasmā vuttaṃ “tathā sannikkhepanasannirujjhanesū”ti.

Tatthāti tasmim̐ abhikkamane, tesu vā vuttasu uddaraṇādīsū koṭṭhāsesu. Uddharaṇeti uddharaṇakkhaṇe. Rūpārūpadhammāti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuttāhāpakā arūpadhammā ca. Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti khaṇamattāvaṭṭhānato. Tattha tatthevāti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi. “Pabbaṃ pabba”tiādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Atiittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādīnaṃ, devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca bandhakhuradhārā samāgamatopi sīghatāro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhiyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanattāṃ “paṭapaṭāyanta”ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti. “Saddhim̐ rūpenā”ti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhim̐ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyūṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodha”ntiādivacanehi virodho siyā, tathā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta”nti evaṃ ādipāliya. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāva yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāvento eva uppajjantīti tesāṃ taṃsabhāvanipphattiantaraṃ nirodho. Rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesāṃ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesāṃ icchitā, lahuviññāṇavisayaṅgatimattappaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtaññaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo

rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tathevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhatīti tathāladdhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesaṃ antaro labbheyyāti? Noti āha “avīci manuppabandho”ti, yathā vīci antaro na labbhati, “tadeveta”nti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca nadīsotova nadiyaṃ udakappavāho viya vattati.

Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha “purato pekkhana”nti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati, tiṭṭhati, nisīdati vā tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitaṃ, tasmā tadanugatavidisālokanāṃ vilokitanti āha “vilokitaṃ nāma anudisāpekkhana”nti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokittassa, ullokaharaṇādīsu ullokittassa, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokittassa siyā sambhavoti āha “iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhiratiādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyaṃvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ, yadidaṃ nando”ti etadagge ṭhapesi.

Sāthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokittassāti ānetvā sambandho. Tasmāti kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ, khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “abbhantare”tiādi vuttaṃ. Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenāti kiriyamayacittasamuṭṭhānāya vāyodhātuyā calanākārappavattivasena. Adho sīdatīti adho gacchati. Uddhaṃ laṅghetīti laṅghaṃ viya upari gacchati.

Aṅgakiccaṃ sādhayamānanti padhānabhūtaaṅgakiccaṃ nipphādentāṃ hutvāti attho. “Paṭhamajavanepi...pe... na hotī”ti idaṃ pañcadvāravīthiyaṃ “itthī puriso”ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjana voṭṭhabbapanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbavāsena iṭṭhe itthirūpādimhi lobhamattaṃ, anīṭṭhe ca paṭighamattaṃ uppajjati, manodvāre pana “itthī puriso”ti rajjanādi hoti. Tassa pañcadvārajavaṇaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbāṃ bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavānaṃ mūlavāsena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvākālikatā pana pañcadvārajavānaṃ apubbabhāvavāsena, ittarabhāvavāsena ca vuttā. “Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū”ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṃ, tassa ayuttanti sambandho. Āgantuko abbhāgato.

Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti tāvakālikāni.

Etam asammohasampajaññaṃ. Samavāyeti sāmaggiyaṃ. Tatthāti pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto ko eko āloketi, ko viloketi.

“Upanissayapaccayo”ti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. Sahajātapaccayoti nidassanamattametam aññamaññasampayuttaatthiavigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāle samañchitum yuttakāle samañchantassa. Tathā pasārentassāti etthāpi. Maṇisappo nāma ekā sappajātīti vadanti. Laṇananti kampanaṃ, līlākaraṇaṃ vā.

Uṇhapakatiko pariāhabahulakāyo. Sīlavidūsanena ahitāvahattā micchājīvasasena uppannaṃ asappāyaṃ. “Cīvarampi acetana”ntiādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññatāvibhāvanena “abbhantare”tiādinā vuttamevatthaṃ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti, tenāha “tasmā”tiādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā āhato tathā.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso mahāsivattheravādavasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”tiādinā nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmiṃ pakkhe “neva davāyātiādinā nāyena”ti pana paṭikkhepaṇḍassanamukhena desanāya āgatattā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pathavisandhāraḥkajalassa taṃsandhāravāyuna viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avaṭṭhānanti āha “vāyodhātuvaseva tiṭṭhati”ti. Atiharatīti yāva mukhā abhiharati. Vītiharatīti tato kucchiyaṃ vīmissaṃ karonto harati. Atiharatīti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. Vītiharatīti kucchigataṃ passato harati, parivattetīti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. Allattañca anupāletīti yathā vāyodhātu ādīhi aññehi visosanaṃ na hoti, tathā allattañca anupāleti. Tejodhātūti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. Añjaso hotīti āhārassa pavesanādīnaṃ maggo hoti. Ābhujatīti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajijñāṇatādipaṭisaṃvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā sammāpayogaṃ sammāpaṭipatti manvāya āgamma ābhujati samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. Pariyesanatoti gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. Paribhogatoti āhārassa paribhuñjanato. Āsayatoti pittādiāsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammaphalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti āsayo, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidhānanti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato nidhānato. Aparipakkatoti gahaṇīsaṅkhātēna kammajatejena avipakkato. Paripakkatoti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. Phalatoti nipphattito. Nissandatoti ito cito ca nissandanato. Sammakkhānatoti sabbaso makkhānato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasamdhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. Aññe ca rogā kaṇṇasūlabhagandarādayo. Aṭṭhāneti manussāmanussapariggahite ayuttaṭṭhāne khattadevāyatanādike. Kuddhā hi amanussā, manussāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Nissatṭhattā neva attano, kassaci anissajjitattā, jigucchanīyattā ca na parassa. Udatatumbatoti veḷunāḷiādiudakabhājanato. Tanti chaḍḍitaudakaṃ.

Addhānairiyāpathā ciratarappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. Majjhimā bhikkhācaraṇādivasena pavattā. Cuṇṇiyairiyāpathā vihāre, aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. “Gateti gamane”ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā mahāsivattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti taṃ sampajāññavipassanācāravasena veditabbaṃ. Tena vuttaṃ “tayidaṃ mahāsivattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ mahāsatiṭṭhānasutte adhippeta”nti. Imasmiṃ pana sāmāññaphale sabbampi catubbidhaṃ sampajāññaṃ labbhati yāvadeva sāmāññaphalavisesadassanaparattā imissā desanāya. “Satisampayuttassevā”ti idaṃ yathā sampajāññaṃ kiccatō padhānatā gahitā, evaṃ satiyā pīti dassanatthaṃ vuttaṃ, na satiyā sabbhāvamattadassanatthaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. “Etassa hi padassa ayaṃ vitthāro”ti iminā satiyā ñāṇena samadhuratameva vibhāveti. Etāni padānīti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”tiādīni padāni. Vibhattānevāti visuṃ katvā vibhattāniyeva, imināpi sampajāññaṃ viya satiyāpettha padhānatameva vibhāveti.

Majjhimabhāṇakā pana bhaṇanti - eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto...pe... nisīdanto...pe... sayanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṃ otaritvā ca caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otarati. Uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu gatādīsu sampajānakārī nāma hotīti. Evampi na soṭṭe kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamtivā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañco na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane mañce sayito’ti evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅge otāreti. Pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ soṭṭe sampajānakārī nāma hoti. Kāyādīkiriyaṇibbattanena tammayattā, āvajjanakiriyaṇī samuṭṭhitattā ca javanaṃ sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyaṃmayapavattaṃ nāma. Tasmīṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto jāgarite sampajānakārī nāma. Api ca rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti.

Vimuttāyatanasīsenā dhammaṃ desentopi battiṃsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṃ kathentopi bhāsīte sampajānakārī nāma. Aṭṭhatīṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāmāti. Evanti vuttappakārena, sattasupī ṭhānesu catudhāti attho.

Santosakathāvaṇṇanā

215. Yassa santosassa attani atthitāya bhikkhu “santuṭṭho”ti vuccati, taṃ dassento “itaritarapaccayasantosena samannāgato”ti āha. Cīvarādi yattha katthaci paccaye santussanena samaṅgībhūtoti attho. Atha vā itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā, tathā paṇītaṃ itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsiddhā hi itaratāti. Iti yena dhammena hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussati, so tathā pavatto alobho itaritarapaccayasantoso, tena samannāgato. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso yathālābhasantoso. Sesadvayepi eseṇa nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābhaṃ, tena santoso yathālābhasantoso. Balanti kāyabalaṃ. Sāruppanti pakatidubbalādīnaṃ anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāyapi pavattiākāroti tato vinivattitameva santosassa sarūpaṃ dassento “labhantopi na gaṇhātī”ti āha. Taṃ parivattetvāti pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ, sarīrakhedāvahañca hotīti payojanavasena, na atricchatādivasena taṃ parivattetvā. Lahukacīvaraparibhogo na santosavirodhīti āha “lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī”ti. Mahaggaṃ cīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhivāpi tāni vissajjetvā tadanñassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha “tesaṃ...pe... dhārentopi santuṭṭhova hotī”ti. Evaṃ sesapaccayepi yathābalayathāsāruppaniddhesu api-saddaggahaṇe adhippāyo veditabbo.

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitāṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ harītakāṃ. Buddhādīhi vaṇṇitanti “pūtimuttābhessajjaṃ nissāya pabbajjā”tiādīnaṃ sammāsambuddhādīhi pasatthaṃ. Appicchatāsantuṭṭhīsu bhikkhū niyojento paramasantuṭṭhova hoti paramena ukkaṃsagatena santosena samannāgatattā.

Kāyaṃ pariharanti posentīti kāyaparihārikā. Tathā kucchiparihārikā veditabbā. Kucchiparihārikatā ca ajjhoharaṇena sarīrassa ṭhitiyā upakāratāvasena icchitāti bahiddhāvā kāyassa upakāratāvasena kāyaparihārikatā daṭṭhabbā.

Parikkhāramattāti parikkhāraggaṇaṃ. Tatraṭṭhakapaccattharaṇanti attanā anadhiṭṭhahitvā tattheva tiṭṭhanakapaccattharaṇaṃ. Paccattharaṇādīnañcettaṃ navamādhībhāvo yathāvuttapaṭipāṭiyā daṭṭhabbo, na tesaṃ tathā patiniyatabhāvato. Kasmā? Tathā nadhāraṇato. Dupposabhāvena mahāgajā viyāti mahāgajā. Yadi itarepi appicchatādisabhāvā, kiṃ tesampi vasena ayaṃ desanā icchitāti? Noti āha “bhagavā panā”tiādī. Kāyaparihāro payojanaṃ etenāti kāyaparihārikaṃ. Tenāha “kāyaṃ pariharaṇamattakenā”ti.

Catūsu disāsu sukhavihāratāya sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā etassāti catuddiso catuddiso eva cātuddiso. Tāsu eva katthaci satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihanati, sayāṃ vā tena na paṭihaññatīti appaṭigho. Santussamāno itarītarenāti uccāvacena paccayena sakena, santena, samameva ca tussanako. Paricca sayanti, kāyacittāni parisayanti abhibhavanti parissayā, sīhabyagghādayo,

kāmacchandādayo ca, te parissaye adhvāsānakhantiyā vinayādīhi ca sahitā khantā, abhibhavitā ca. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena achambhī. Eko careti ekākī hutvā caritum sakkuṇeyya. Khaggavisāṇakappoti tāya eva ekavīhāritāya khaggamigasiṅgasamo.

Asañjātavātābhīghātehi siyā sakuṇo apakkhakoti “pakkhī sakuṇo”ti visesetvā vutto.

Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā

216. Vattabbataṃ āpajjati “asukassa bhikkhuno araṇṇe tiracchānagatānaṃ viya, vanacarakānaṃ viya ca nivāsamattameva, na pana araṇṇavāsānucchavikā kaci sammāpaṭipatti”ti apavādasena vattabbataṃ, āraṇṇakehi vā tiracchānagatehi, vanacaravisabhāgajanehi vā saddhiṃ vipaṭipattivasena vattabbataṃ āpajjati. Kāḷakasadisattā kāḷakaṃ, thullavajjaṃ. Tilakasadisattā tilakaṃ, aṇumattavajjaṃ.

Vivittanti janavivittaṃ. Tenāha “suṇṇa”nti. Taṃ pana janasaddaghosābhāveneva veditabbaṃ saddakaṇṭakattā jhānassāti āha “appasaddaṃ appanigghosanti attho”ti. Etadevāti nissaddatameva. Vihāro pākāraparicchinno sakalo āvāso. Aḍḍhayogoti dīghapāsādo, “garuḷasaṇṭhānapāsādo”tipi vadanti. Pāsādoti caturassapāsādo. Hammiyaṃ muṇḍacchadanapāsādo. Aṭṭo paṭirājūnaṃ paṭibāhanayoggo catupaṇcabhūmako patissayaviseso. Mālo ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparo nayo vihāro nāma dīghamukhapāsādo. Aḍḍhayogo ekapassacchadanakasenāsaṇaṃ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekapassachadanakaṃ hoti. Pāsādo nāma āyatacaturassapāsādo. Hammiyaṃ muṇḍacchadanakaṃ candikaṅgaṇayuttaṃ. Guhā nāma kevalā pabbataguhā. Leṇaṃ dvārabaddhaṃ pabbhāraṃ. Sesāṃ vuttanayameva. Maṇḍapoti sākhamāṇḍapo.

Vihārasenāsananti patissayabhūtaṃ senāsaṇaṃ. Mañcapīṭhasenāsananti mañcapīṭhañceva mañcapīṭhasambandhasenāsaṇaṃ. Cimilikādi santharitabbato santhataśenāsaṇaṃ. Abhisāṅkharaṇābhāvato sayanassa nisajjāya ca kevalaṃ okāśabhūtaṃ senāsaṇaṃ. “Vivittaṃ senāsaṇa”nti iminā senāsaṇaggahaṇena saṅgahitameva sāmāññaṇjanābhāvato.

Yadi evaṃ kasmā “araṇṇa”ntiādi vuttanti āha “ima panā”tiādi. “Bhikkhunīnaṃ vasena āgata”nti idaṃ vinaye tathā āgatataṃ sandhāya vuttaṃ, abhidhammepi pana “araṇṇanti nikkhamitvā bahi indakhīlā, sabbametaṃ araṇṇa”nti āgatameva. Tattha hi yaṃ na gāmapadesantogadhaṃ, taṃ “araṇṇa”nti nippariyāyavasena tathā vuttaṃ. Dhutaṅganiddese yaṃ vuttaṃ, taṃ yuttaṃ, tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. Rukkhamūlanti rukkkhasamīpaṃ. Vuttañhetāṃ “yāvatā majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni nipatanti, ettāvatā rukkkhamūla”nti. Sela-saddo avisesato pabbatapariyāyoti katvā vuttaṃ “pabbatanti sela”nti, na silāmayameva, paṃsumayādiko tividhopi pabbato evāti. Vivaranti dvinnaṃ pabbatānaṃ mitho āsannatare ṭhitānaṃ ovarakādisadisāṃ vivaraṃ, ekasmiṃyeva vā pabbate. Umaṅgasadisanti suduṅgāsadisāṃ. Manussānaṃ anupacāraṭṭhānanti pakatisaṅcāravasena manussehi na sañcaritabbatṭhānaṃ. Ādisaddena “vanapatthanti vanasaṇṭhānametaṃ senāsaṇānaṃ adhivacanaṃ, vanapatthanti bhīśanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ, vanapatthanti durabhisambhavānametaṃ senāsaṇānaṃ adhivacana”nti imaṃ pālisesaṃ saṅgaṇhāti. Acchannanti kenaci chadanena antamaso rukkkhasākhāyapi na

chāditam. Nikkaḍḍhitvāti nīharitvā. Pabbhāraleṇasadiseti pabbhārasadise leṇasadise ca.

Piṇḍapātāpariyesanam piṇḍapāto uttarapadalopenāti āha “piṇḍapātāpariyesanato paṭikkanto”ti. Pallaṅkanti ettha parisaddo “samantato”ti etassa atthe, tasmā vāmoruñca dakkhiṇoruñca samam ṭhapetvā ubho pāde aññamaññaṃ sambandhitvā nisajjā pallaṅkanti āha “samantato ūrubaddhāsana”nti. Ūrūnam bandhanavasena nisajjā pallaṅkam. Ābhujitvāti ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evam ubho pāde ābhugge bhañjite katvā, tam pana ubhinnaṃ pādānam tathā sambandhatākaraṇanti āha “bandhitvā”ti.

Heṭṭhimakāyassa ca anujukam ṭhapanam nisajjāvācaneneva bodhitanti “ujum kāya”nti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha “uparimam sarīram ujum ṭhapetvā”ti. Tam pana ujukaṭhapanam sarūpato, payojanato ca dassetuṃ “aṭṭhārasā”tiādi vuttaṃ. Na paṇamantīti na onamanti. Na paripatatīti na vigacchati vīthiṃ na laṅgheti. Tato eva pubbenāparam visesappattiyā kammaṭṭhānam vuḍḍhiṃ phātiṃ vepullaṃ upagacchati. Parimukhanti ettha parisaddo abhi-saddena samānatthoti āha “kammaṭṭhānābhimukha”nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānamyeva purakkhatvāti attho. Samīpattho vā parisaddoti dassento “mukhasamīpe vā katvā”ti āha. Ettha ca yathā “vivittaṃ senāsanaṃ bhajati”tiādinā bhāvanānurūpaṃ senāsanaṃ dassitam, evam “nisīdatī”ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. “Pallaṅkam ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukham satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. Parīti pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”tiādīsu viya. Mukhanti niyyānaṭṭho “suññatavimokkhamukha”ntiādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā pariggahitaniyyānanti sabbathā gahitāsammaṃ paricattasammaṃ satim katvā, paramam satinepakkam upaṭṭhapetvāti attho.

217. Abhiijjhāyati gijjhati abhikaṅkhati etāyāti abhiijjhā, lobho. Lujjanaṭṭhenāti bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti attho. Vikkhambhanavasenāti ettha vikkhambhanam anuppādanam appavattanam, na paṭipakkhānam suppahīnatā. “Pahīnattā”ti ca pahīnasadisatam sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhiगतattā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuviññāṇam viya sabhāvato vigatābhijjham, atha kho bhāvanāvasena, tenāha “na cakkhuviññāṇasadisena”ti. Eseva nayoti yathā imassa cittassa bhāvanāya paribhāvitattā vigatābhijjhatā, evam abyāpannam vigatathinamiddham anuddhatam nibbikicchañcāti attho. Purimapakatinti parisuddhapaṇḍarasabhāvam. “Yā cittassa akalyatāti”ādinā thinassa, “yā kāyassa akalyatā”tiādinā ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttaṃ “thinam cittagelaññaṃ, middham cetasikagelañña”nti. Satipi aññamaññaṃ avippayoge cittakāyalahutādīnam viya cittacetasikānam yathākammaṃ tam tam visesassa yā tesam akalyatādīnam visesappaccayatā, ayametesam sabhāvoti daṭṭhabbam. Ālokasaññīti ettha atisayatthavisitṭhaatthi atthāvabodhako ayamīkāroti dassento āha “rattimpi...pe... samannāgato”ti. Idam ubhayanti satisampajaññaṃ. Atikkamitvā vikkhambhanavasena pajahitvā. “Kathamida”nti pavattiyā kathaṅkathā, vicikicchā. Sā etassa atthīti kathaṅkathī, na kathaṅkathīti akathamkathī, nibbikicchā. Lakkhaṇādibhedatoti ettha ādi-saddena paccayapahānapahāyakādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi bhedato vattabbāti.

218. Tesanti iṇavasena gahitadhanānam. Pariyantoti dātabbaseso. So balavapāmojjaṃ labhati “iṇapalibodhato muttomhī”ti. Somanassaṃ adhigacchati “jīvikānimittam atthī”ti.

Bandhanāgāraṃ pavesitattā aladdhanakkhattānubhavo puriso “nakkhattadivase bandhanāgāraṃ pavesito puriso”ti vutto, nakkhattadivase eva vā tadanānubhavanatthaṃ tathā kato. Mahāanattakaranti diṭṭhadhammikādiatthahāpanamukhena mahato anattassa kāraṃ. Cha dhammeti atibhojane nanimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme.

Balavāti paccatthikavidhamanasamatthena balena balavā. Sajjāvudhoti sannaddhadhanuādiāvudho. Sūravīrasevakajanavasena saparivāro. Tanti yathāvuttam purisaṃ. Balavantatāya, sajjāvudhatāya, saparivāratāya ca corā dūratova disvā palāyeyyūṃ. Anattakārikāti sammāpaṭipattiyā vibandhakaraṇato vuttanayena anattakārikā. Cha dhammeti bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññūtā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Yathā bāhusaccādīni uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti, evaṃ vicikicchāya pīti idhāpi bahussutatādayo gahitā. Kalyāṇamittatā sappāyakathā viya pañcannaṃ, tasmā tassa tassa anucchavikasevanatā veditabbā. Sammāpaṭipattiyā appaṭipattinimittatāmukhena vicikicchā micchāpaṭipattimeva paribrūhetīti tassā pahānaṃ duccaritavidhūnanūpāyoti āha “duccaritakantāraṃ nittharivā”tiādi.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

33

samādhinoti “sukhino cittaṃ samādhiyati”ti evaṃ sādharmaṇasena vutto yo appanālakkaṇo, tassa samādhino. Pabhedadassanattanti dutiyajjhānādivibhāgassa ceva abhiññādivibhāgassa ca pabhedadassanattamaṃ. Karo vuccati pupphasambhavaṃ gabbhāsaya kariyati katvā, karato jāto kāyo karajakāyo, tadupasanissayo catusantatirūpasamudāyo. Kāmaṃ nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladhupakāro, “abhisandeti”tiādivacanato pana rūpakāyo idhādhippetoti āha “imaṃ karajakāya”nti. Abhisandeti abhisandanaṃ karoti. Taṃ pana jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanaṃ, sabbatthakameva lūkhabhāvāpanayananti āha “temeti”tiādi, tayidaṃ abhisandanaṃ atthato yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi paṇitarūpehi kāyassa parippharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. “Parisandeti”tiādīsupi eseva nayo. Sabbamaṃ etassa atthi sabbavā, tassa sabbāvato. Avayavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti avayavīvisayo sabba-saddo, tasmā vuttaṃ “sabbakoṭṭhāsavato”ti. Aphuṭaṃ nāma na hoti yattha yattha kammajārūpaṃ, tattha tattha cittajārūpassa abhibyāpanato. Tenāha “upādinna kasantati”tiādi.

227. Chekoti kusalo. Taṃ panassa kosallaṃ nhāniyacuṇṇānaṃ sannane piṇḍikaraṇe ca samatthātāvasena veditabbanti āha “paṭibalo”tiādi. Kaṃsa-saddo “mahatiyā kaṃsapātiyā”tiādīsu suvaṇṇe āgato.

“Kaṃso upahato yathā”tiādīsu kittimalohe, katthaci paṇṇattimatte “upakaṃso nāma rājāpi mahākaṃsassa atrajo”tiādi, idha pana yattha katthaci loheti āha “yena kenaci lohena katabhājane”ti. Snehānugātati udakasinehena anupavisanavasena gatā upagatā. Snehaparetati udakasinehena parito gatā samantato phuṭṭhā, tato eva santarabāhirā phuṭṭhā sinehena, etena sabbaso udakena temitabhāvamāha. “Na ca paggharaṇi”ti etena tintassapi tassa ghanathaddhabhāvaṃ vadati. Tenāha “na ca binduṃ bindu”ntiādi.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

229. Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjati ubbhidaṃ, ubbhidaṃ udakaṃ etassāti ubbhidodako. Ubbhinnaudakoti nadīti khatakūpako viya ubbhijjanakaudako. Uggacchanakaudakoti dhārāvasena utṭhahanaudako. Kasmā panettha ubbhidodakova rahado gahito, na itaroti āha “heṭṭhā uggacchanaudakañhi”tiādi. Dhārānipātapubbuḷakehi dhārānipātehi udakapubbuḷakehi ca, “pheṇapaṭalehi cā”ti vattabbaṃ. Sannisinnamevāti aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. Sesanti “abhisandeti”tiādikaṃ.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

231. Uppalānīti uppalaḡacchāni. Setarattanīlesūti uppalesu, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. Yaṃ kiñci uppalaṃ uppalamēva sāmāñṇagahaṇato. Satapattanti ettha sata-saddo bahupariyāyo “satagghī”tiādīsu viya, tena anekasatapattassapi saṅgaho siddho hoti. Loke pana “rattaṃ padumaṃ, setaṃ puṇḍarīka”ntipi vuccati. Yāva aggā, yāva ca mūlā udakena abhisandanādisambhavadassanattamaṃ udakānuggataggahaṇaṃ. Idha uppalādīni viya karajakāyo, udakaṃ viya tatiyajjhānasukhaṃ.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

233. Yasmā “parisuddhena cetasā”ti catutthajjhānacittamāha, tañca rāgādiupakkilesāpagamanato nirupakkilesaṃ nimmalaṃ, tasmā āha “nirupakkilesaṭṭhena parisuddha”nti. Yasmā pana pārisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātata suvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viya, tasmā āha “pabhassaraṭṭhena pariyodātanti veditabba”nti. Idanti odātavacanaṃ. Utupharaṇatthanti uṇhautuno pharaṇadassanattamaṃ. Utupharaṇaṃ na hoti savisesanti adhippāyo, tenāha “taṅkhaṇa...pe... balavaṃ hoti”ti. Vatthaṃ viya karajakāyoti yogino karajakāyo vatthaṃ viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitabbattā. Purisassa sarīraṃ viya catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ utupharaṇaṭṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato, tenāha “tasmā”tiādi. Ettha ca “parisuddhena cetasā”ti ceto gahaṇena jhānasukhaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ, tenāha “utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukha”nti. Nanu ca catutthajjhāne sukameva natthīti? Saccamaṃ natthi sātalaṅkhaṇasantasabhāvattā panettha upekkhā “sukha”nti adhippetā. Tena vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti.

Na arūpajjhānalābhīti na veditabbo avinābhāvato, tenāha “na hī”tiādi. Tattha cuddasahākārehīti kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato, kasiṇānulomapaṭilomato, jhānānulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kasiṇukkantikato, jhānakasiṇukkantikato, aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito, aṅgārammaṇasaṅkantito, aṅgavavatthānato, ārammaṇavavatthānatoti imehi cuddasahākārehi. Satipi jhānesu āvajjanādivasībhāve ayaṃ vasībhāvo abhiññānibbattane ekantena icchitabboti dassento āha “na hi...pe... hoti”ti. Svāyaṃ nayo arūpasamāpattīhi vinā na ijjhatīti tāyapettha avinābhāvo veditabbo. Yadi evaṃ kasmā pāliyaṃ na āruppajjhānāni āgatānīti? Visesato ca rūpāvacaracatutthajjhānapādakattā sabbābhiññānaṃ tadantogadhā katvā tāya desitā, na arūpāvacarajjhānānaṃ idha anupayogato, tenāha “arūpajjhānāni āharitvā kathetabbāni”ti.

Vipassanāñāṇakathāvaṇṇanā

234. Sesanti “evaṃ samāhite citte”tiādīsu vattabbaṃ. Ñeyyaṃ jānātīti ñāṇaṃ, taṃ pana ñeyyaṃ paccakkhaṃ katvā passatīti dassanaṃ, ñāṇameva dassananti ñāṇadassanaṃ. Tayidaṃ ñāṇadassanapadaṃ sāsane aññattha ñāṇavisesa nirūlhaṃ, taṃ sabbaṃ atthuddhārasena dassento “ñāṇadassananti maggañāṇampi vuccatī”tiādīmāha. Yasmā vipassanāñāṇaṃ tebhūmakasaṅkhāre aniccādito jānāti, bhaṅgānupassanato paṭṭhāya paccakkhato ca te passati tasmā āha “idha pana...pe... ñāṇadassananti vutta”nti.

Abhinīharatīti vuttanayena aṭṭhaṅgasamannāgate tasmaṃ citte vipassanākkamena jāte vipassanābhikammaṃ peseti, tenāha “vipassanā...pe... karotī”ti. Tadabhimukhabhāvo eva hissa tanninnatādikaratā. Vuttoyeva brahmajāle. Odanakummāsehi upacīyatīti odanakummāsūpacayo. Aniccadhammoti pabhaṅgutāya addhuvasabhāvo. Duggandhavighātattāyāti sarīre duggandhassa vigamāya. Uccādanadhammoti uccādetabbatāsabhāvo. Uccādanena hi sarīre sedagūthapittasemhādidhātukkhobhagarubhāvaduggandhānaṃ apagamo hoti. Mahāsambāhanaṃ mallādīnaṃ bāhuvaddhanādiatthaṃ hotīti “khuddakasambāhanenā”ti vuttaṃ. Parimaddanadhammoti parimadditabbatāsabhāvo. Bhijjati ceva vikirati cāti aniccatāvasena bhijjati ca bhinnañca kiñci payojanaṃ asādhentaṃ vippakiṇṇaṃ hoti. Rūpīti attano

paccayabhūtena utuāhāralakkhaṇena rūpavāti ayamettha attho icchitoti āha “chahi padehi samudayo kathito”ti. Saṃsagge hi ayamīkāro. Saṅghānasampādanampi tathārūparūpuppādaneneva hotīti ucchādanaparimaddanapadehipi samudayo kathitoti vuttaṃ. Evaṃ navahi yathārahaṃ kāye samudayavayadhammānupassitā dassitā. Nissitañca chaṭṭhavatthunissitattā vipassanāññāssa. Paṭibaddhañca tena vinā appavattanato, kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca.

235. Suṭṭhu bhāti obhāsati subho, pabhāsampattiyāpi maṇino bhaddatāti āha “subhoti sundaro”ti. Kuruvindajāti ādijātivisesopi maṇino ākaraparissuddhimūlako evāti āha “parissuddhākarasamuṭṭhito”ti dosanīharaṇavasena parikammanipphattīti āha “suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo”ti. Chaviyā saṅhabhāvenassa acchatā, na saṅghātassāti āha “acchoti tanucchavī”ti, tenāha “vippasanno”ti. Dhovanavedhanādīhīti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kālakādiapaharaṇatthāya suttena āvunanatthāya ca vijjhanena. Tāpasaṇhakaraṇādīnaṃ saṅgaho ādi-saddena. Vaṇṇasampattinti suttassa vaṇṇasampattiṃ. Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. Āvutasuttaṃ viya vipassanāññānaṃ anupavisitvā ṭhitattā. Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu sammadeva dassanato.

Tadārammaṇānanti rūpadhammārammaṇānaṃ.

Phassapañcamakacittacetasikaggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppadapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evañhi tesam vipassanāññāgatikattā “āvutasuttaṃ viya vipassanāññāna”nti vacanaṃ avirodhitam hoti. Kiṃ panete ñāṇassa āvi bhavanti, udāhu puggalassāti? Ñāṇassa. Tassa pana āvibhāvattā puggalassa āvibhūtā nāma honti. Ñāṇassāti ca paccavekkhaṇāññāṇassa.

Maggañāṇassa anantaram, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṃ vipassanāññānaṃ. Evaṃ santepīti yadipāyaṃ ñāṇānupubbī, evaṃ santepi. Etassa antarāvāro natthīti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu ākaṅkheyyasuttādīsū viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāññāṇassa tāsam antarāvāro na hoti. Tasmā tattha avasarābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantarameva dassitaṃ vipassanāññānaṃ. Yasmā cāti ca-saddo samuccayattho, tena na kevalaṃ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāññāṇassa idheva dassaneti imamatthaṃ dīpeti. Dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passatoti ettha “iddhividhaññānaṃ bheravaṃ rūpaṃ nimminivā cakkhunā passato”tipi vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino apariññātavatthukassa bhayaṃ santāso uppajjati. Uccāvālikavāsi mahānāgattherassa viya. Pāṭiyekkaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ. Tenāha bhagavā -

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata”ntiādi.

Manomayiddhiññānakathāvaṇṇanā

236-237. Manena nibbattitanti abhiññāmanena nibbattitaṃ. Hatthapādādi aṅgehi ca kapparaṇaṇuādi paccaṅgehi ca. Saṅghānavasenāti kamaladalādisadisasaṅghānamattavasena, na rūpābhigāhārahābhūtappasādiindriyavasena. Sabbākārehīti vaṇṇasaṅghānaavayavavisesādisabbākārehi. Tena iddhimatā. Sadisabhāvadassanattamevāti saṅghānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanattameva. Sajātiyaṃ ṭhito, na nāgiddhiyā aññajātirūpo.

Iddhividhaññādikakathāvaṇṇanā

239. Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhaññāṇaṃ vikubbanakiriyāya nissayabhāvato.

241. Sukhanti akicchena, akasirenāti attho.

243. Mando uttānaseyyakadārakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesanatthaṃ “yuvā”ti vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanako amaṇḍanaajātiko hotīti tato visesanatthaṃ “maṇḍanakajātiko”tiādi vuttaṃ, tenāha “yuvāpīti”ādi. Kāḷatilappamāṇā bindavo kāḷatilakāni kāḷā vā kammāsā, tilappamāṇā bindavo tilakāni. Vaṅgaṃ nāma viyaṅgaṃ. Yobbanapīlakādayo mukhadūsipīlakā. Mukhagato doso mukhadoso, lakkhaṇavacanañcetaṃ mukhe adosassāpi pākaṭabhāvassa adhippetattā. Yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena. Mukhadoso ca mukhadoso ca mukhadotosi ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi “paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotī”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

245. Pubbenivāsaññāpamāyanti pubbenivāsaññāṇassa dassitauṇṇamāyaṃ. Taṃ divasaṃ katakiriyā nāma pākatikasattassapi yebhuyyena pākaṭaṃ hotīti dassanatthaṃ taṃdivasa-ggahaṇaṃ kataṃ. Taṃdivasagatagāmattaya-ggahaṇeneva mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsaññāṇalābhīnaṃ tīsu bhavesu katakiriyā yebhuyyena pākaṭaṃ hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ.

247. Aparāparaṃ sañcaranteti taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcarante. Yathāvuttapāsādoviya bhikkhuno karajakāyo daṭṭhabbo tattha patiṭṭhitassa daṭṭhabbadassanasiddhito. Cakkhumato hi dibbacakkhusamadhigamo. Yathāha “maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno”ti. Cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhuṃ patvā ṭhito bhikkhu daṭṭhabbassa dassanato. Geḥaṃ pavisantā viya etaṃ attabhāvagehaṃ okkamantā, upapajjantāti attho. Geḥa nikkhamantā viya etasmā attabhāvagehato pakkantā, cavantāti attho. Evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Aparāparaṃ sañcaraṇakasattāti pana punappunaṃ saṃsāre paribbhamantā sattā. “Tattha tattha nibbattasattā”ti pana iminā tasmīṃ bhavē jātasaṃvaddhe satte vadati. Nanu cāyaṃ dibbacakkhuññānakathā, ettha kasmā “tīsu bhavesū”ti catuvokārabhavassāpi saṅgaho katoti āha “idañcā”tiādi. Tattha idanti “tīsu bhavesu nibbattasattāna”nti idaṃ vacanaṃ. Desanāsukhatthamevāti kevalaṃ desanāsukhatthaṃ, na catuvokārabhave nibbattasattānaṃ dibbacakkhuno āvibhāvasabbhāvato. Na hi “ṭhapetvā arūpabhava”nti vā “dvīsu bhavesū”ti vā vuccamāne desanā sukhāvabodhā ca hotīti.

Āsavakkhayaññānakathāvaṇṇanā

248. Vipassanāpādakanti vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedenā. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayaññāsaṃvaddhitā sayambhuññānabhūtā, itaresaṃ sutamayaññāsaṃvaddhitā paropadesasambhūtā nāma. Sā “ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”tiādinā anekadhā, arūpamukhavasena catudhātuvavattāne vuttānaṃ tesāṃ tesāṃ dhātupariggahamukhānañca aññataramukhavasena anekadhā ca visuddhimagge nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññūtaññāsaṇṇissayassa ariyamaggaññāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgaññāgabbhaṃ gaṇhāpentamaṃ pariṇatamaṃ gacchantamaṃ

paramagambhīraṃ saṇhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāññāṇaṃ hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu “mahāvajirañña”nti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsati koṭṭisatasahassappabhedassa pāḍakabhāvena samāpajjyamānā catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ satthu vaḷaṇṇanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjusaṃyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ uddesato dassito. Atthikehi tato gahetabbo, idha pana sāvakaṇaṃ vipassanā adhippetā.

Āsavānaṃ khayaññāyāti āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhaya, ariyamaggo, tattha ñāṇaṃ āsavānaṃ khayaññāṇaṃ, tadatthaṃ tenāha “āsavānaṃ khayaññāṇanibbattanatthāyā”ti. Āsavā ettha khīyantīti āsavānaṃ khayō nibbānaṃ. Khepeti pāpadhammeti khayō, maggo. So pana pāpakkhaya āsavakkhayaena vinā natthīti “khaye ñāṇa”nti ettha khayaggahaṇena āsavakkhaya vuttoti āha “khaye ñāṇa”ntiādi. Samitapāpo samaṇoti katvā āsavānaṃ khīṇattā samaṇo nāma hotīti āha “āsavānaṃ khayā samaṇo hotīti ettha phala”nti. Āsavavaḍḍhiyā saṅkhāre vaḍḍhento visaṅkhārato suvidūra vidūroti “ārā so āsavakkhaya”ti ettha āsavakkhayapadaṃ visaṅkhārādhivacananti āha “āsavakkhayaṃ ettha nibbānaṃ vutta”nti. Bhaṅgoti āsavānaṃ khaṇanirodho “āsavānaṃ khayō”ti vuttoti yojanā.

“Idaṃ dukkha”nti dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhuno paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. “Ettakaṃ dukkha”nti tassa paricchijjaggaḥitabhāvadassanaṃ. “Na ito bhiyyo”ti tassa anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “sabbampi dukkhasacca”ntiādi. Sarasalakkaṇapaṭivedhenāti sabhāvasaṅkhātassa lakkaṇassa asammohato paṭivijjhaṇena, asammohapaṭivedhoti ca. Yathā tasmaṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti, tenāha “yathābhūtaṃ pajānāti”ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti dukkhasamudayo, taṇhāti āha “tassa cā”tiādi. Yaṃ tṭhānaṃ patvāti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma, “patvā”ti ca tadubhayavato puggalassa patti tadubhayassa patti viyāti katvā vuttaṃ. Patvāti vā pāpuṇanahetu. Appavattīti appavattinimittaṃ, te vā nappavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. Tassāti dukkhanirodhassa. Sampāpakanti sacchikaraṇavasena sammadeva pāpakam.

Kilesavasenāti āsavaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānaṃ ca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ “pariyāyato”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ “āsavānaṃ khayaññāyā”ti āradhattā. Tathā hi “kāmasavāpi cittaṃ vimuccatī”tiādinā āsavavimuttisīseneva sabbakilesavimutti vuttā. “Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti”tiādinā missakamaggo idha kathitoti “saha vipassanāya koṭṭipattaṃ maggaṃ kathesi”ti vuttaṃ. “Jānato passato”ti iminā pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamayā vuttā. “Vimuccatī”ti iminā pahānābhisamayo vuttoti āha “iminā maggakkhaṇaṃ dassetī”ti. “Jānato passato”ti vā hetuniddesoyaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmasavāpi cittaṃ vimuccatīti yojanā. Dhammānañhi samānakālikānampi paccayappaccayuppannatā sahajāta koṭṭiyā labbhatīti. Bhavāsavaggahaṇena cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassāpi saṅgaho daṭṭhabbo. Khīṇā jātītiādihi padehi. Tassāti paccavekkhaṇāññāssa. Bhūminti pavattiṭṭhānaṃ.

Yenādhippāyena “katamā panassā”tiādinā codanā katā, taṃ vivaranto “na tāvassā”tiādimāha. Tattha na tāvassa atītā jāti khīṇā maggabhāvanāyāti adhippāyo.

Tattha kāraṇamāha “pubbeva khīṇattā”ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. Na anāgatāti ca anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti, tenāha “anāgate vāyāmābhāvato”ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva, tenāha “yā pana maggassā”tiādi. Ekacatupañcavokārabhavesūti bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattamaṃ. Tanti yathāvuttaṃ jātiṃ. Soti khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma ukkaṭṭhaniddesena maggabrahmacariyassa nibbattaṃ evāti āha “parivuttha”nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanaśasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisaṃmayānugūṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisaṃmayādipavatti pākaṭṭhā eva, tena vuttaṃ “catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā”ti. Dukkhanirodhamaggesu pariññāśacchikiriyābhāvanā yāvadeva samudayappahānatthāyāti āha “tena tena maggena pahātabbakilesā pahīnā”ti. Itthattāyāti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārābhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “evaṃ soḷasakiccabhāvāyā”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭṭhā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādisu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha “kilesakkhayaabhāvāyā vā”ti. Pahānakilesapaccavekkhaṇasena vā evaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe itthattāyāti nissakke sampadānavacananti āha “itthabhāvato”ti. Aparanti anāgataṃ. Ime pana carimakattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, etena tesāṃ appatitṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlikā hi patitṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patitṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷha”ntiādi. tenevāha “chinnamūlakā rukkhā viyā”tiādi.

249. Pabbatamatthaketi pabbatasikhare. Tañhi yebhuyyena saṅkhittaṃ saṅkucitaṃ hotīti pāliyaṃ “pabbatasāṅkhepe”ti vuttaṃ. Pabbatapariyāpanno vā padeso pabbatasāṅkhepo. Anāviloti akālusīyo, sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha “nikkaddamo”ti. Sippiyoti suttīyo. Sambukāti saṅkhalikā. Ṭhitāsūpi nisinnāsūpi gāvīsū. Vijjamānāsūti labbhamānāsū, itarā ṭhitāpi nisinnāpi “carantī”ti vuccanti sahacaraṇanayena. Tiṭṭhantameva, na pana kadāci pi carantaṃ. Dvayanti sippisambukaṃ, macchagumbanti idaṃ ubhayaṃ. Tiṭṭhantanti vuttaṃ carantaṃ pīti adhippāyo. “Itarañca dvaya”nti ca yathāvuttameva sippisambukādidvayaṃ vadati. Tañhi caratīti. Kiṃ vā imāya sahacariyāya, yathālābhaggahaṇaṃ panettha daṭṭhabbaṃ. Sakkarakathalassa hi vasena tiṭṭhantanti. Sippisambukassa macchagumbassa ca vasena tiṭṭhantampi carantaṃ pīti yojanā kātābbā.

Tesaṃ dasannaṃ ñāṇānaṃ. Tatthāti tasmīṃ ārammaṇavibhāge, tesu vā ñāṇesu. Bhūmibhedato, kālabhedato, santānabhedato cāti sattavidhārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ. “Rūpāyatanaṃ mattamevā”ti idaṃ tassa ñāṇassa abhinimmiyamāne manomaye kāye rūpāyatanaṃ evārabba pavattanato vuttaṃ, na tattha gandhāyataṃ ādīnaṃ abhāvato. Na hi rūpakalāpo gandhāyataṃ ādirahito atthi. Parinipphannaṃ nimmittarūpaṃ, tenāha “parittapaccuppannabāhiddhārammaṇa”nti. Āsavakkhayañāṇaṃ nibbānārammaṇameva samānaṃ parittattikavasena appamāṇārammaṇaṃ, ajjhattattikavasena bahiddhārammaṇaṃ, atītattikavasena navattabbārammaṇaṃ ca hotīti āha “appamāṇabāhiddhānavattabbārammaṇa”nti. Kūṭo viya kūṭāgārassa bhagavato desanāya arahattaṃ uttamaṅgabhūtaṃ āha “arahattanikūṭenā”ti.

Desanaṃ niṭṭhāpesīti titthakaramataharavibhāvinim
nānāvidhakuhalanapanādimicchājīvaviddhaṃsinim tividdhasīlāṅkataṃ
paramasallekhapaṭipattidīpanim jhānābhiññādiuttarimanussadhammavibhūsitam
cuddasavidhamahāsāmaññaphalapaṭimaṇḍitam anaññasādhāraṇam desanaṃ
niṭṭhāpesi.

Ajātasattuupāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

250. Ādimajjhapariyosānanti ādiñca majjhañca pariyosānañca. Sakkaccaṃ
sagāraṇam. Āraddhaṃ dhammasaṅgāhakehi.

Abhikkantā vigatāti atthoti āha “khaḃ dissatī”ti. Tathā hi “nikkhanto paṭhamo
yāmo”ti upari vuttaṃ. Abhikkantataroti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca
sundaro bhaddako nāma hotīti āha “sundare dissatī”ti. Koti
devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. Meti mama. Pādānīti pāde. Iddhiyāti
imāya evarūpāya deviddhiyā. Yasasāti iminā edisena parivārena, pariyanena ca.
Jalanti vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena.
Vaṇṇenāti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti dasapi disā
pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho.
Abhirūpeti ulārarūpe sampannarūpe.

“Coro coro, sappo sappo”tiādīsu bhaḃe āmedītam, “vijjha vijjha, pahara
paharā”tiādīsu kodhe, “sādhū sādhūtiādīsu pasamsāyaṃ, “gaccha gaccha, lunāhi
lunāhi”tiādīsu turite, “āgaccha āgacchā”tiādīsu kotūhale, “buddho buddhoti
cintento”tiādīsu acchare, “abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto”tiādīsu
hāse, “khaṃ ekaputtaka khaṃ ekaputtakā”tiādīsu soke, “aho sukhaṃ aho
sukha”ntiādīsu pasāde. Ca-saddo avuttasamuccayattho, tena
garahāsammanādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”tiādīsu garahāyaṃ,
“abhirūpaka abhirūpakā”tiādīsu asammāne daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmedītavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento
“atha vā”tiādīmāha “abhikkanta”nti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena
vuttaṃ. Taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ.
Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasenettha liṅgavibhattipariṇāmo
veditabbo. Dutiyapadehi eseva nayo. Dosanāsanatoti rāgādikilesavidhamanato.
Guṇādhigamanatoti sīlādiguṇānaṃ sampādanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu
padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṃ “saddhājananato
paññājananato”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā paññāpamukhā lokuttarā.
Sīlādiatthasampattiyā sātthato. Sabhāvaniruttisampattiyā sabyañjanato.
Suviññeyyasaddapayogatāya uttānapadato. Saṅhasukhumabhāvena
dubbiññeyyatthātāya gambhīratthato. Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya
kaṇṇasukhato. Vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya hadayaṅgamato.
Mānātimānavidhamanena anattukkaṃsanato. Thambhasārambhanimmaddanena
aparavambhanato. Hitādhippāyappavattiyā, paresaṃ rāgapariṭṭhādivūpagamanena
ca karuṇāsītalato. Kilesandhakāraavidhamanena paññāvadātato.
Karavīkarutamañjutāya āpātharamaṇiyato. Pubbāparāvīruddhasuvisuddhatāya
vimaddakkhamato. Āpātharamaṇiyatāya eva suyyamānasukhato.
Vimaddakkhamatāya, hitajjhāsayaṃpavattitāya ca vīmaṃsiyamānahitato. Evamādīhīti
ādi-saddena saṃsārakakkanivattanato saddhammacakkappavattanato,
micchāvādaviddhaṃsanato sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato

kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato saggamaggadvāravivaraṇato, pariyaṭṭhānavūpasamanato anusayasamugghāṭanatotī evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. Heṭṭhāmukhajātanti sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. Ugghāṭeyyāti vivaṭaṃ kareyya. Hatthe gahetvā “puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”tiādīni avatvā hatthe gahetvā nissandehaṃ katvā. “Esa maggo, evaṃ gacchā”ti dasseyya. Kālapakkhacātuddasīti kālapakkhe cātuddasī. Nikkujjitaṃ ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Aññāṇassa abhimukhattā heṭṭhāmukhajātātāya saddhammavimukhaṃ adhomukhaṭṭhapitatāya asaddhamme patitanti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayo paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesanavasena āha “micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna”nti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmī”ti. Sabbo apāyagāmmaggo kummaggo kucchito maggoti katvā. Sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādayo aṭṭha micchattadhammā micchāmaggā. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya “saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā”ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti telapajjota-ggahaṇaṃ. Etehi pariyāyehīti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi nānāvidhakuhanalapanādimicchājīvaividhamanādivibhāvanapariyāyehi. Tenāha “anekapariyāyena dhammo pakāsito”ti.

Pasannakāraṇti pasanhehi kātabbaṃ sakkāraṃ. Saraṇanti paṭisaraṇaṃ, tenāha “parāyaṇa”nti. Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena, atthasampaṭipādanena ca hotīti āha “aghaṣṣa tātā, hitassa ca vidhātā”ti. Aghaṣṣāti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nissakke cetāṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gamu-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ netī”ti vuccati, evaṃ “bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmī”ti vuttaṃ na sakkā, “saraṇanti gacchāmī”ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassa cāyamattho. Gamanañca tadadhippāyena bhajanaṃ jānanaṃ vāti dassento “iminā adhippāyenā”tiādīmāha. Tattha “bhajāmī”tiādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ, bhajanaṃ vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ, sevanaṃ santikāvacaratā, payirupāsanaṃ vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “Gacchāmī”ti padassa bujjhāmīti ayamattho kathaṃ labbhatīti āha “yesañhī”tiādi.

“Adhigatamagge sacchikatanirodhe”ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā”tiādīmāha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjati”ti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nipariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itaro niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva vuttā “apāyesu apatamāne dhāretī”ti. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttasambhavo. Akkhāyatīti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena “yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ aggaṃ akkhāyatī”ti suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “vitthāro”ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nipariyāyena “dhammo”ti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa

tadatthasiddhi. Tathāpi yasmā ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”tiādi vacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭipassaddhippahānakiccatāya, niyyānānugunātāya, niyyānapariyosānatāya ca, pariyattidhammassa pana “niyyānadhammassa samadhigamanahetutāyā”ti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhārūḷho evāti dassento “na kevala”ntiādimāha.

“Kāmarāgo bhavarāgo”ti evamādi bhedo sabbopi rāgo virajjati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. Ejāsāṅkhātāya taṇhāya, antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā anejaṃ asokanti phalaṃ kathitaṃ. Appaṭikūlanti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇṭanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā paguṇaṃ. Yathāha “vihimsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇṭitaṃ manujesu brahme”ti. sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. Saṃhatoti ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. Aṭṭha ca puggaladhammasā teti te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni “saraṇa”nti gamanena, tikkhattuṃ gamanena ca tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesīti attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasamkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ...pe... veditabbo”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametam, taṃ pana samkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesaṃ samkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbena sabbam anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti. Hiṃsatthassa sara-saddassa vasenetam padaṃ daṭṭhabbanti “hiṃsatīti saraṇa”nti vatvā taṃ pana hiṃsanaṃ kesam katham kassa vāti codanaṃ sodhento “saraṇagatāna”ntiādimāha. Tattha bhayanti vaṭṭabhayaṃ. Santāsanti cittutrāsaṃ teneva cetasi kadukkhassa gahitattā. Dukkanti kāyikadukkhā. Duggatiparikilesanti duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ, tayidaṃ sabbam parato phalakathāyaṃ āvibhavissati. Etanti “saraṇa”nti padaṃ.

Evaṃ avisesato saraṇa-saddassa atthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ “atha vā”tiādi vuttaṃ. Hite pavattanenāti “sampannasīlā bhikkhave viharathā”tiādinā atthe niyojanena. Ahitā ca nivattanenāti. “Pāṇātipātassa kho pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāya”ntiādinā ādīnavadassanādīmukhena anatthato nivattanena. Bhayaṃ hiṃsatīti hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggasaṅkhāto dhammo, itaro assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. Kārānanti dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ

sakkārānaṃ. Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā, anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. Imināpi pariyāyenāti imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā, tāhi tappasādataggarutāhi. Vidhūtadiṭṭhivicikicchāsammohaassaddhiyāditāya vihatakiṇeso. Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ parāgati tāṇaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamaṇaṃ saraṇaṃ gacchati etenāti. Taṃsamaṅgīti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. Evaṃ upetīti bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca pasāda-ggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ. Garutāgahaṇena lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiniñātāya pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti. Tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vigatakiṇeso, taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbaṃ agāravakaraṇahetūnaṃ samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamaṇaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṃ, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenāpi ubhayaṃ saraṇagamaṇaṃ yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. “Nibbānārammaṇaṃ hutvā”ti etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanatthaṃ sādheti. Buddhaguṇā pana sāvaka-gocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā, tenāha “kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī”ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati. Maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamaṇaṃ siyā, na lokuttaraṃ, tañca ayuttaṃ duvidhassāpi icchitabbattā.

Tanti lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ. Saddhāpaṭilābho “sammāsambuddho bhagavā”tiādīnā. Saddhāmūlikāti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā sammādiṭṭhiti buddhasubuddhataṃ, dhammasudhammataṃ, saṅghasuppaṭipattiṇca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. “Saddhāmūlikā sammādiṭṭhī”ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti, tenāha “diṭṭhijukammanti vuccatī”ti. Diṭṭhi eva attano paccayehi uju karīyatīti katvā diṭṭhi vā uju karīyati etenāti diṭṭhijukammaṃ, tathā pavatto cittuppādo. Evañca katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. “Saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṃ viya ñāṇavippayuttaṃ saraṇagamaṇaṃ dasseti, “sammādiṭṭhī”ti iminā ñāṇasampayuttaṃ saraṇagamaṇaṃ. Tayidaṃ lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ. Attā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti attasanniyyātanaṃ, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā. Tassa bhāvo tapparāyaṇatā, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammameva. “Saraṇa”nti

adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti
sissabhāvūpagamanaṃ. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti paṇipāto.
Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo.

Attapariccajananti saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa
pariccajanaṃ. Eseva nayo sesesupi. Buddhādīnaṃ yevāti avadhāraṇaṃ
attasanniyyātanādīsupi tattha tattha vattabbaṃ. Evañhi tadaññanivattanaṃ kataṃ
hoti.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi
dassetuṃ “apicā”tiādi āraddhaṃ, tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanādi
katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. Āḷavakādīnanti ādi-saddena
sātāgīrahemavatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva
āgatasaraṇagamanā, kathaṃ tesaṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamanaṃ vuttanti?
Maggenāgatasaraṇagamanehipi. “So ahaṃ vicarissāmi...pe... sudhammataṃ” “te
mayaṃ vicarissāma, gāmaṃ gāmaṃ nagā nagaṃ...pe... sudhammata”nti, tehi
tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

So panesa ñāti...pe... vassenāti ettha ñātivasena, bhayavasena, ācariyavasena,
dakkhiṇeyyavasenaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Tattha ñātivasenaṃ ñātibhāvavasena.
Evaṃ sesesupi. Dakkhīṇeyyapaṇipātenāti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena.
Itarehīti ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. “Itarehī”tiādinā saṅkhepato
vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “tasmā”tiādi vuttaṃ. Vandatīti paṇipātassa
lakkhaṇavacanaṃ. Evarūpanti diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikañhi
niyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsisanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti
adhippāyo.

Saraṇagamanappabhedoti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttaraṃ saraṇagamananti “cattāri sāmāññaphalāni
vipākaphala”nti vuttaṃ. Sabbadukkhakkhayoti sakalassa vaṭṭadukkhassa
anuppādanirodho. Etanti “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”ti evaṃ
vuttaṃ ariyasaccassa dassanaṃ.

Niccādito anupagamanādivasenāti “nicca”nti aggahaṇādivasena. Aṭṭhānanti
hetupaṭikkhepo. Anavakāsoti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva
paṭikkhipati. Yanti yena kāraṇena. Diṭṭhisampannoti maggadiṭṭhiyā samannāgato
sotāpanno. Kañci saṅkhāranti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi.
Niccato upagaccheyyāti “nicco”ti gaṇheyya. “Sukhato upagaccheyyā”ti.
“Ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ
sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako
pariḷāhavūpasamanatthaṃ mattahatthiparittāsito viya cakkhabrahmaṇo
ukkārabhūmiṃ kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre
kasiṇādīpaññattisaṅgahatthaṃ “saṅkhāra”nti avatvā “kañci dhamma”nti vuttaṃ.
Imesupi vāresu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo, tebhūmakavaseneva
vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ
viniveṭheti.

“Mātara”ntiādisu janikā mātā, janako pitā, manussabhūto khīṇāsavo arahāti
adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitaṃ voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ,
puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ, ariyasāvakassa ca

phaladassanattam evam vuttam. Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. Lohitam uppādeyyāti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitam uppādeyya. Saṅgham bhindeyyāti samānasamvāsakam samānasīmāyam ṭhitam saṅgham. “Kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā”ti evam vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. Aññaṃ satthāranti aññaṃ titthakaram “ayaṃ me satthā”ti evam gaṇheyya, netam ṭhānam vijjatīti attho. Na te gamissanti apāyabhūminti te buddham saraṇam gatā taṇnimittam apāyam na gamissanti, devakāyam pana paripūressantīti attho.

Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. Adhigaṇhantīti abhibhavanti. Velāmasuttādivasenāpīti ettha karīsassa catutthabhāgappamāṇānam caturāsītisahassasaṅkhyānam suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnam yathākkamam rūpiyasuvaṇṇahiraññaṇpūrānam, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānam caturāsītiyā hatthisahassānam, caturāsītiyā assasahassānam, caturāsītiyā rathasahassānam, caturāsītiyā dhenusahassānam, caturāsītiyā kaññāsahassānam, caturāsītiyā pallaṅkasahassānam, caturāsītiyā vatthakoṭisahassānam, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni sattaṃvaccharāni nīrantaram pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānam mahapphalataram, tato satam sotāpannānam dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānam mahapphalataram, tato cātuddisasaṅgham uddissa vihārakaraṇam, tato saraṇagamanam mahapphalataranti imamattham pakāsentassa velāmasuttassa vasena. Vuttañhetam “yaṃ gahapati velāmo brāhmaṇo dānam adāsi mahādānam, yo cekaṃ diṭṭhisampannam bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara”ntiādi. Velāmasuttādīti ādisaddena aggappasādasuttādīnam saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññaṇam vatthuttayassa guṇānam ajānanam, tattha sammoho. “Buddho nu kho, na nu kho”tiādinā vicikicchā saṃsayo. Micchāññaṇam tassa guṇānam aguṇabhāvaparikkappanena viparītaggāho. Ādi-saddena anādarāgāravādīnam saṅgaho. Na mahājutikanti na ujjalam, aparisuddham apariyodātanti attho. Na mahāvippahānti anulāram. Sāvajjoti taṇhādiṭṭhādivasena sadoso, lokiyasaraṇagamanam sikkhāsamādānam viya aggahitakālaparicchedam jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “anavajjo kālakiriyāyā”ti. Soti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha “aphalo”ti. Kasmā? Avipākattā. Na hi tam akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttam hoti. Kasmāti hetupucchā, tena kena pavattinimittena upāsaka-saddo tasmim puggale nirūḷhoti dasseti, tenāha “kasmā upāsakoti vuccatī”ti. Saddassa abhidheyye pavattinimittam tadatthassa tabbhāvakāraṇam. Kimassa sīlanti kīdisam assa upāsakassa sīlam, kittakena sīlenāyam sīlasampanno nāma hotīti attho. Ko ājīvoti ko assa sammāājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjati. Kā vipattīti kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. Sampattīti etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci, tena saraṇagamanam evam kāraṇam, na jāti ādivisesoti dasseti.

Upāsanatoti teneva saraṇagamanena, tattha ca sakkaccakiriyāya ādara
gāravabahumānādiyogena payirupāsanato.

Veramaṇiyoti veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīyaṃ, tassa maṇanato hananato
vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratipadhānattā tassa sīlassa, tenevāha
“paṭivirato hotī”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. Pahāyāti akaraṇeneva
pajahitvā. Dhammenāti dhammato anapetena, tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ
paṭikkhipati. Samenāti avisamena, tena kāyavisamā ādiduccaritaṃ vajjetvā
kāyasamādinā sucaritena jīvikaṃ dasseti. Satthavaṇijjāti āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā
kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. Sattavaṇijjāti manussavikkayo.
Maṃsavaṇijjāti sūnakārādayo viya migasūkarādiḷe posetvā maṃsaṃ sampādetvā
vikkayo. Majjavaṇijjāti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. Visavaṇijjāti viṣaṃ
yojetvā vā viṣaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā
paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato,
maṃsavaṇijjā vadhaḷetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa
ājīvassa ca. Vipattīti bhedo, pakopo ca. Yāyāti yāya paṭipattiyā. Caṇḍālota
upāsakacaṇḍālo. Malanti upāsakamalaṃ. Paṭikiṭṭhoti upāsakanihīno. Buddhādisu
kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkha,
yathāvuttena assaddhiyena samannāgato assaddho.
Yathāvuttasīlavipattīājīvavipattivasena dussīlo. “Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma
maṅgalaṃ hotī”ti evaṃ bālaṇaparikkappitakotūhalasaṅkhātena
diṭṭhasutamutamāṅgalena samannāgato kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṃ pacceṭīti
diṭṭhamaṅgalādiḷbhedaṃ maṅgalameva pattiyāyati. No kammanti kammassakataṃ no
pattiyāyati. Ito ca bahiddhāti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā
bāhiraḷasamaye. Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti duppaṭiḷpannaṃ dakkhiṇārahasaññī
gavesati. Pubbakāraṃ karotīti dānaṃ mānaṃ ādikaṃ kusalaḷakiriyaṃ paṭhamataraṃ
karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā
veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavīpariyāyena sampattiḷ veditabbā. Ayaṃ pana viṣeso - catunnaṃpi
paṇisānaṃ ratijaṇanaṭṭhena upāsakova ratanaṃ upāsakarātanaṃ.
Guṇasobhāḷkittisaddasugandhatāya upāsakova padumaṃ upāsakapadumaṃ. Tathā
upāsakapunḷarīkaṃ.

Ādimhītiādiatthe. Koṭiyaṇti pariyaṇtakotiyaṃ. Vihāraggeṇāti ovaṇakakoṭṭhāsena,
“imaṣmiṃ gabbhe vasaṇtānaḷidaṃ nāma paṇasaphalaṃ pāpuṇātī”tiādinā taṃ
taṃvasanaṭṭhānaḷkoṭṭhāseṇāti attho. Ajjatagganti vā ajjadagganti vā ajja icceva attho.

“Pāṇehi upeta”nti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikaṃ dassento “yāva me
jīvitaṃ pavattatī”tiādiṇi vatvā puna jīviteṇāpi taṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento
“saraṇagamanāṃ rakkhāmī”ti uppannaṃ tassa rañño adhippāyaṃ vibhāvento
“ahaññī”tiādimāha. Pāṇehi upetanti hi yāva me pāṇā dhaṇanti, tāva saraṇaṃ
upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na ekavāraṃ cittuppadamattena, atha kho
pāṇānaṃ pariccaṇaṇavasena yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ madditvā vītikkamanaṃ accayoti āha “aparādhō”ti. Acceti atikkamati etenāti vā accayo, vītikkamassa pavattanako akusaladhammo. So eva aparajjhati etenāti aparādhō. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ abhibhavitvā pavattati, tenāha “atikkamma abhibhavitvā pavatto”ti. Caratīti ācarati karoti. Dhammenevāti dhammato anapetena payogena. Paṭiggaṇhātūti adhivāsanavasena sampaṭicchātūti atthoti āha “khamatū”ti.

251. Sadevakena lokena “saraṇa”nti araṇīyato ariyo, tathāgatoti āha “ariyassa vinaye buddhassa bhagavato sāsane”ti. Puggalādhiṭṭhānaṃ karontoti kāmaṃ “vuddhi hesā”ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyam āraddhaṃ, tathāpi desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto saṃvaram āpajjatīti āhāti yojanā.

253. Imasmiṃyeva attabhāve nippajjanakānaṃ attano kusalamūlānaṃ khaṇanena khato, tesameva upahananena upahato. Ubhayenāpi tassa kammāparādhameva vadati. Patitṭhāti sammattaniyāmokkamaṃ etāyāti patitṭhā, tassa upanissayasampadā. Sā kiriyāparādhena bhinnā vināsītā etenāti bhinnapatiṭṭho, tenāha “tathā”tiādi. Dhammesu cakkhūti catusaccadhammesu tesam dassanaṭṭhena cakkhu. Aññesu ṭhānesūti aññesu suttapadesu. Muccissatīti satṭhi vassasahassāni paccitvā lohakumbhī narakato muccissati.

Yadi anantare attabhāve narake paccati, imaṃ pana suttaṃ sutvā rañño ko ānisaṃso laddhoti āha “mahānisaṃso”tiādi. So pana ānisaṃso niddālābhasīsena vutto tadā kāyikacetasikadukkhāpagamo, tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahāsakkāraṅkiriyā, sātiso pothujjanikasaddhāpaṭilābhoti evaṃpakāro diṭṭhadhammiko, samparāyiko pana aparāparesupi bhavesu aparimāṇo yevāti veditabbo.

Etthāha - yadi rañño kammantarāyābhāve tasmiṃyeva āsane dhammacakkhu uppajjissati, kathaṃ anāgate paccekabuddho hutvā parinibbāyissati. Atha paccekabuddho hutvā parinibbāyissati, kathaṃ tadā dhammacakkhuṃ uppajjissati, nanu ime sāvaka bodhipaccekabodhiupanissayā bhinnanissayāti? Nāyaṃ virodho ito parato evassa paccekabodhisambhārānaṃ sambharaṇīyato. Sāvaka bodhiyā bujjhanakasattāpi hi asati tassā samavāye kālantare paccekabodhiyā bujjhissanti katābhinihārasambhavato. Apare pana bhaṇanti “paccekabodhiyā yevāyaṃ katābhinihāro. Katābhinihārāpi hi tattha niyatim appattā tassa ñāṇassa paripākaṃ anupagatatā satthu sammukhībhāve sāvaka bodhiṃ pāpuṇissantīti bhagavā ‘sacāyaṃ bhikkhave rājā’tiādimāha. Mahābodhisattānameva ca ānantariyaparimutti, na itarabodhisattānaṃ. Tathā hi paccekabodhiyaṃ niyato samāno devadatto cirakālasambhūtena lokanāthe āghātena garutarāni ānantariyāni pasavi, tasmā kammantarāyenāyaṃ idāni asamavetadassanābhisamayo rājā paccekabodhiniyāmena anāgate paccekabuddho hutvā parinibbāyissatī”ti daṭṭhabbaṃ.

Sāmaññaphalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 1. The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries. 1. Subcommentary on the Chapter on the Aggregate of Morality. 2. Commentary on the Discourse on the Fruits of the Ascetic Life Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org